

หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

ประวัติ
วัดพนัญเชิงวรวิหาร

294.3135

ค 528 ป

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานถวญนพระราชนาน

ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วันพฤหัสบดี ที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

ประวัติ
วัดพนัญเชิงวรวิหาร

ดัดแปร, กรม.

หอสมุดแห่งชาติ

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน
ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วันพฤหัสบดี ที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร

ของ

กรมศิลปากร

เลขหมู่หนังสือ ๒๕๔.๓๑๓๕

พิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๑๖

เนื่องในโอกาสวันพระราชทานผ้าพระกฐิน

ทอด ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เลขห้อง

513

003486

เลขหมู่

294.3135

ค 528 น

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา นายพวง ทิพย์เนตร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

เลขทะเบียน

๔.๓๐๕-๗๓๔๖

คำนำ

กรมศิลปากรได้รับพระราชทานผ้าพระกฐินไปทอด ณ พระอาราม
ใด โดยปรกติกาก็ได้มอบให้เจ้าหน้าที่พยายามเรียบเรียงและจัดพิมพ์ประวัติ
ของพระอารามนั้น ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวข้องกับท่านผู้สร้างและปฏิ-
สังขรณ์พระอารามนั้น ๆ แจกจ่ายเป็นวรรณการแก่พุทธศาสนิกชนผู้ร่วม
การกุศลกาลทานโดยทั่วกัน และได้ทำติดต่อกันมาหลายปี เช่น

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ วัดกาญจนสิงหาสน์ จังหวัด-
ธนบุรี พิมพ์ประวัติวัดกาญจนสิงหาสน์

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ วัดกุสิดาราม จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดกุสิดาราม

วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๓ วัดพระยาทำ จังหวัดธนบุรี (บิ-
นัไม่ได้พิมพ์หนังสือ)

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ วัดกาญจนสิงหาสน์ จังหวัดธนบุรี
พิมพ์มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย พระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ไม่ได้พิมพ์ประวัติวัด
เพราะทอดผ้า)

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๕ วัดอัมพรสวรรค์ จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดอัมพรสวรรค์ พร้อมด้วยหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๓

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๖ วัดชนะสงคราม จังหวัดพระนคร
พิมพ์ประวัติวัดชนะสงคราม

(๒)

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ วัดเทพธิดาราม จังหวัดพระนคร
พิมพ์กลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเบ็ทสววรรค์ และพระอาการประชวรของ
กรมหมื่นอัปสรสุทธาเทพ

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ วัดสุวรรณาราม จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดสุวรรณาราม

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ วัดราชสิทธิาราม จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดราชสิทธิาราม

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ วัดสังข์กระจาย จังหวัดธนบุรี
พิมพ์ประวัติวัดสังข์กระจาย

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๑ วัดชนะสงคราม จังหวัดพระนคร
พิมพ์หนังสือพระกฐินวินิจัยกถา (เพราะทอดผ้า)

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๒ วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัด
เพชรบุรี พิมพ์ประวัติวัดใหญ่สุวรรณาราม

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ วัดเสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร พิมพ์
หนังสือประวัติวัดเสาชิงช้าและงานของกรมศิลปากร

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๑๔ วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี
พิมพ์ประวัติวัดเขาบางทราย และบทขับร้องเพลงไทยบางบท

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ วัดพระธาตุคอกสุเทพ จังหวัด
เชียงใหม่ พิมพ์ประวัติวัดพระธาตุคอกสุเทพ

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ นี้ กรมศิลปากรได้รับพระราชทานผ้า
พระกฐินไปทอด ณ วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึง

ได้มอบให้เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ รวบรวมและเรียบเรียง
ประวัติวัด

ประวัติวัดพนัญเชิงนั้น มีอยู่ในหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์
เล่มที่ ๒๐ พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งต่อมาวัดได้พิมพ์เผยแพร่อีก ๖ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ครั้งที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

ครั้งที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

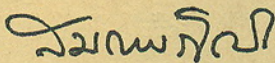
ครั้งที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

เนื่องจากประวัติดังกล่าว ดำเนินความมาถึงเพียง พ.ศ. ๒๔๗๕
บันทึกเวลาล่วงเลยมาถึง ๔๑ ปีแล้ว สถาปณิศาสตร์เกี่ยวกับภูมิสถานและ
สิ่งสำคัญอื่น ๆ ของวัดได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เจ้าหน้าที่จึงพิจารณา
แก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน และได้ตรวจค้นเอกสารจาก
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กองหอสมุดแห่งชาติ ตลอดจนเดินทางไปตรวจ
สถานที่ และค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารหลักฐานอื่น ๆ ผู้ร่วมงาน คือ
นางสายไหม จบกมลศึก หัวหน้าแผนกประวัติศาสตร์และจารีตประเพณี
และนางสาวฉวีงาม มาเจริญ วิทยากรตรี เป็นผู้เรียบเรียง นางสาว
เพลินพิศ กำราญ วิทยากรโท และนางสาวสมทรง แสงแก้ว บรรณารักษ์
ตรี ร่วมมือในการตรวจสถานที่และหาข้อมูล นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ตรวจแก้ นายสมชาย คินิ-

(๕)

มาน ช่างภาพตรี กองการสังคีต ถ่ายภาพ นายถนอมศักดิ์ แจ่มวิมล
เจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๑ ทำแผนผัง จึงขอขอบคุณทุกคนที่ร่วมมือ
ช่วยเหลือในการจัดทำหนังสือนี้

ขออนุโมทนากุศลกาลทานเนื่องในงานกรฐินัตถการกิจ ซึ่งบรรดา
พุทธศาสนิกชนผู้มีกุศลจิตร่วมบำเพ็ญเป็นบุญจริยา ทั้งในส่วนที่เป็นไวยา-
วัจมัยและบริจาควัตถุปัจจัยไทยธรรมในงานกรฐินพระราชทานประจำปี จง
เป็นกุศลราศีอำนวยการผลกลับนาคาลให้ทุกท่านเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุข
พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ ตลอดกาลนาน เทอญ.

น.อ. ร.น.

(สมภพ ภิรมย์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร

๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๖

สารบาญ

ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร

	หน้า
คำนำ	(๑)
ประวัติวัดพนัญเชิงวรวิหาร	๑
ชั้นและตำบลที่ตั้ง	๑
เขตและอุปการวัด	๒
ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่ตั้งวัด	๖
หลักฐานและตำนานการสร้างวัด	๗
เรื่องเกี่ยวด้วยนามวัด	๑๒
ความสำคัญและเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับวัด	๑๔
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จวัดพนัญเชิง	๑๘
เรื่องพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก	๒๑
ประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์	๒๔
การเตรียมงานสมโภชพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก	
ในรัชกาลที่ ๔	๒๖
หลักฐานการปฏิสังขรณ์ ในรัชกาลที่ ๕	๓๓
การทำรอกและเชือกกันน้ำหน้าวัดพนัญเชิง	๓๕
สิ่งสำคัญภายในวัด	๔๘
พระอุโบสถ	
สิ่งสำคัญในพระอุโบสถ	๕๒

	หน้า
พระวิหารเขียน	๕๔
สิ่งสำคัญในพระวิหารเขียน	
พระวิหารหลวง	๕๕
กุฏิใหญ่ ๕ ห้อง	๕๕
ศาลาการเปรียญ	๕๖
สิ่งสำคัญในศาลาการเปรียญ	๕๗
เมรุยอคมณฑป	๕๘
ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก	๕๘
เมรุ	๕๙
ศิลปวัตถุภายในวัด	๖๑
การศึกษา	๖๒
การศึกษากำนักราชาบาล	๖๓
การศึกษาศรีรัตนธรรมบาลีแผนใหม่	๖๓
งานเทศกาล	๖๕
ลำดับเจ้าอาวาส	๖๗
ผลประโยชน์ของวัด	๘๙

ประวัติ วัดพนัญเชิงวรวิหาร

ชั้นและตำบลที่ตั้ง

วัดพนัญเชิงวรวิหารเป็นพระอารามหลวงมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี^(๑) ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหารแบบมหานิกาย ขึ้นอยู่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ตำบลหอรบตันไชย ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ตอนใต้เกาะเมือง ตำบลคลองสวนพลู อำเภอเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การเดินทางไปยังวัดนี้ได้ ๓ ทาง

ก. เดินทางโดยรถยนต์ไปตามถนนพหลโยธิน แยกเข้าจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่สามแยกอำเภอวังน้อย ถนนสายโรจนะ ถึงเจดีย์ใหญ่วัดสามปลื้ม ตรงหลักกิโลเมตรที่ ๑ เลี้ยวซ้ายไปตามถนนจนถึงวัด

(๑) ทำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวว่าเป็นพระอารามหลวงลำดับที่ ๑๕

ข. เดินทางโดยรถไฟไปยังสถานีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 ต่อรถประจำทางหรือรถรับจ้างเพื่อข้ามเรือที่สถานีตำรวจบ่อมเพชร
 ซึ่งเรียกว่า ท่าข้ามวัดสุวรรณ - วัดพนัญเชิงฯ

ค. เดินทางโดยเรือ มีเรือ ๓ สาย สายใต้และสายตะวัน
 ตก จะถึงวัดซึ่งอยู่ตรงข้ามสถานีตำรวจบ่อมเพชรก่อนถึงจังหวัด
 พระนครศรีอยุธยา สายเหนือจะถึงจังหวัดก่อนถึงวัด

เขตและอุปการวัด

วัดพนัญเชิงวรวิหาร มีเนื้อที่ทั้งหมด ๘๒ ไร่ ๓ งาน ๓๐
 ตารางวา มีที่ธรณีสงฆ์ ๒ แปลง เนื้อที่ ๔๒ ไร่

เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมานี้ เนื้อที่วัดพนัญเชิงมีเพียง ๗๐๔๔
 ตารางวา ก้านกว้าง ๓ เส้น ๕ วา ก้านยาว ๖ เส้น ๓ วา ๓ ศอก
 ชันเดิมเข้าใจว่าอาณาเขตคงกว้างขวางกว่านี้มาก ครั้นต่อมาได้
 สร้างวัดขึ้นในเนื้อที่ที่ว่างเปล่าเป็นจำนวนถึง ๔ วัด จึงทำให้
 อาณาเขตแคบลง วัดพนัญเชิงจรดแม่น้ำถึง ๒ ก้าน คือแม่น้ำ
 ป่าสักไหลผ่านทางทิศเหนือ และแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านทางทิศ
 ตะวันตก เนื่องจากวัดพนัญเชิงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นท้องกุ่ม
 ในสมัยโบราณจึงมีปัญหาเกี่ยวกับกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่ง แต่ปัจจุบัน

มีเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ บ้องกันจึง
ไม่มีปัญหาน้ำอีกต่อไป

ปัจจุบันวัดพนัญเชิงรวมอาณาเขตวัดร้างในบริเวณใกล้เคียง
อีก ๔ วัดเข้าด้วยกัน จึงทำให้มีอาณาเขตกว้างขวางมาก วัดร้าง
ที่รวมเข้ากับวัดพนัญเชิง คือ

๑. วัดรอ^(๑) อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดพนัญเชิง ริมฝั่ง
แม่น้ำเจ้าพระยาตรงที่เรียกว่า ปากน้ำบางกะจะ ปัจจุบันเป็นที่ตั้ง
ศาลาการเปรียญหลังใหม่ของวัดพนัญเชิง (ดูรูปที่ ๑๓)

๒. วัดโคก อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปัจจุบันเป็นที่
ตั้งโรงเรียนประชาบาล ซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของวัดพนัญเชิง
(ดูรูปที่ ๑๖)

๓. วัดมณฑป อยู่ทางทิศใต้ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งฌาปนสถาน
ของวัดพนัญเชิง (ดูรูปที่ ๑๔)

๔. วัดขอมหรือวัดสวนพลู วัดนี้ทางการอนุญาตให้ยุบ
รวมเข้ากับวัดพนัญเชิงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
ของวัดพนัญเชิง ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งสุสานชาวจีน

ที่สุสานจีนนี้ยังมีร่องรอยวัดเก่าให้เห็น เพราะเพิงร้างมา

(๑) วัดนี้ได้พบพระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดี ๒ องค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธ-
ภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ประมาณ ๓๐ ปี คือซากพระอุโบสถเดิม มีพระพุทธรูปปูนปั้น
ปางมารวิชัยองค์ใหญ่องค์หนึ่งเป็นพระประธาน และพระชนาที่ย่อม
อีก๒องค์ (ดูรูปที่ ๑๔) พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก
พระพุทธรูปสององค์ซึ่งตั้งอยู่หน้าพระประธานนั้น หันพระพักตร์
ไปทางทิศเหนือและใต้ สิ่งที่น่าสนใจคือลักษณะของฐานพระ
อุโบสถและรัตนบัลลังก์พระประธาน ซึ่งมีเส้นอ่อนโค้งงดงามมาก
อันเป็นลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ถ้าพระอุโบสถ
นี้ยังอยู่ในสภาพบริบูรณ์ คงจะเป็นสถานที่ที่น่าสนใจมากอีก
แห่งหนึ่ง

แผนผังของวัดพนัญเชิงในปัจจุบันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
มีกำแพงด้านหนึ่งขนานไปกับแม่น้ำป่าสัก ซึ่งตั้งค่อนข้างชิดฝั่ง
แม่น้ำ ทำให้ไม่สามารถขยายอาณาเขตด้านนี้ออกไปได้ พื้นที่จึง
ใช้เป็นสนามและทางเดินไปสู่ท่าน้ำ วัดพนัญเชิงหันหน้าไปทางทิศ
ตะวันออก จากทางเข้าด้านหน้าวัด ด้านซ้ายจะมองเห็นมณฑป
ซึ่งเดิมเป็นเมรุ ปัจจุบันใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น
ประทับนั่งห้อยพระบาท ปางปฐมเทศนา สร้างเลียนแบบศิลปะ
สมัยทวารวดี ด้านขวาเป็นลานขนาดใหญ่ มีศาลายกพื้นสูง
ขนาดใหญ่ ใช้เป็นโรงละครในงานเทศกาลหรือการเก็บน หลัง

ศาลาทองสองเป็นร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม ถัดจากโรงละครเข้าไป
ไปชิตริมหน้าปาก เป็นที่ตั้งศาลากองอำนาจการวัดพนัญเชิง ใกล้ๆ
ศาลานี้มีต้นโพธิ์ใหญ่ ซึ่งปลูกศาลเล็กๆ นำเอาสมอเรือโบราณ
ซึ่งมได้จากแม่น้ำหน้าวัดตั้งไว้

ถัดจากลานใหญ่ถึงกลุ่มพระอุโบสถและพระวิหาร ตั้งอยู่
บนฐานยกพื้นสูงกว่าระดับพื้นดินประมาณ ๕๐-๖๐ ซม. มีกำแพง
แก้วล้อมรอบ มีทางขึ้นทั้งด้านหน้า ด้านข้าง และด้านหลัง พระ
อุโบสถอยู่ด้านหน้าข้างขวาของพระวิหารหลวง พระวิหารเขียนอยู่
ทางซ้าย ระหว่างพระอุโบสถและวิหารเขียนเป็นทางเข้าสู่พระ
วิหารหลวงซึ่งประดิษฐานพระพุทธไตรรัตนนายก โดยรอบหมู่
พระอุโบสถและพระวิหารนี้ มีเจดีย์ราย หอระฆังหอหนึ่ง อยู่
เยื้องไปทางด้านหลังพระวิหารหลวง ทางลงด้านข้างขวาเป็นทาง
ไปสู่ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมากและหอไตร ด้านหลังเป็นทางไปสู่
กลุ่มกุฏิซึ่งอยู่ในผังรูปสี่เหลี่ยม ในกลุ่มกุฏินี้มีกุฏิใหญ่ขนาด ๕ ห้อง
ของเก่าหลังหนึ่ง (ดูรูปที่ ๑๐) ถัดจากกลุ่มกุฏินี้ออกไปทางด้านหลัง
เป็นกลุ่มอาคารใหญ่ ๓ หลัง คือศาลาการเปรียญเก่า ศาลาโถง
และศาลาการเปรียญใหม่ ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรม
แผนกบาลีประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อจากนั้นก็เป็นที่
ที่ว่างเปล่าจรดฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่ตั้งวัด

บริเวณที่สร้างวัดพนัญเชิง แต่เดิมเข้าใจว่าจะเป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่ง มีนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้สันนิษฐานว่า คือเมืองเสนาราชนคร^(๑) เพราะอยู่ใกล้ปากน้ำแม่เปี้ยซึ่งเป็นแม่น้ำโบราณ แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านเมืองอโยธยามาออกได้วัดกันเล็กน้อย อาจจะเป็นเมืองอโยธยาที่ย้ายมาจากที่เดิม คือย้ายจากแถววัดศรีอโยธยา วัดสมณโกษฐ์ และวัดกุฎีขาว ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของทางรถไฟมาตั้งอยู่ในบริเวณนี้ หรือไม่ก็เป็นเมืองใหม่ตั้งขึ้นแทนเมืองอโยธยาเดิมซึ่งร้างไปเนื่องจากแม่น้ำเดิมตื้นเขินก็ได้ ทั้งนี้เพราะการที่จะสร้างวัดหรือพระพุทธรูปขนาดใหญ่อย่างเช่นวัดพนัญเชิง ในบริเวณที่เป็นท้องทุ่งหรือในป่าที่ที่เป็นซานเมืองไม่มีผู้คนอยู่อาศัย ย่อมเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้นการสร้างวัดและพระพุทธรูปสำคัญขึ้น น่าจะต้องเป็นที่อยู่ในที่ชุมชนแห่งหนึ่งมาแต่เดิมแน่นอน^(๒)

- (๑) โบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร ฉบับพิมพ์กรมศิลปากร เรียบเรียงโดย นายจีน อยู่ดี ถัดจากรัชพิเศษ กองโบราณคดี กรมศิลปากร โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดสัฟร ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ หน้า ๑๒๔
- (๒) นิทานประวัติศาสตร์ เรียบเรียงโดย นายตรี อมาตยกุล สำนักพิมพ์คลังวิทยา พ.ศ. ๒๕๐๔ หน้า ๒๗๒

นายตรี อมาตยกุล เคยดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ และเป็นกรรมการชำระประวัติศาสตร์

หลักฐานและตำนานการสร้างวัด

วัดนี้เป็นวัดโบราณ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าใครเป็น

ผู้สร้าง ท่านจันทกวีสุนทรภู่ได้บรรยายไว้ในหนังสือนิราศวัด-
เจ้าฟ้าว่า^(๑)

“มาถึงวัดพนัญเชิงเทินอัน	ว่าเป็นวัดเจ้าฟ้าพระกลาโหม
หนังสือย่อมเป็นชมโฉม	ลอยโหมมเข็มผ่านกลั้ว
มีศาลาทำนาคน	ร่มระรุกรูขนานาอาศัย
บิดาพราเลาให้เข้าใจ	ว่าพระใหญ่อย่างเข่งที่เสียดาย
ถ้าบ้านเมืองเกิดเหตุจะเป็นเหตุ	ก็อาเพศพั้งหลดทรุดสลาย
แม้พาราผาสกสนกสบาย	พระพักตร์พรายเพราพรมด้อมอง
แต่เจดีย์นานนันทนบถ	ร้องเรียกชื่อว่าพระเจ้าปูนเถลิง
ด้วยขนบนาการได้ตั้งใจ	ฉลององค์พุทธคุณกรุณัง
แล้วกว่าถ้าใครนำใจไป	จะเข้ากราบเกรงจะทับต้องกลับหลัง
ตรงหน้าทำสาชลเป็นวนวัง	ดูพล่งพล่งพล่งเขว่นาเสียวใจ
เขาจอดเรือเหนือหน้าศาลา	โสมนัสน้องไม่เสื่อมที่เลื่อมใส
ขึ้นเดินเดี่ยวเที่ยวหาสุมาลย์	จำเพาะได้ดอกโสภณที่โลกนา
กับดอกกรักหักเค็ดได้เจ็ดดอก	พอใส่จอกจัดแจงแบ่งบุปผา
ให้กลั่นมิ่งทรงบุณนาคนยากมา	ท่านบิดาใดจะไรเลย
ว่าโสภณรักกรักต้องพรายพลัด	ถวายวัดเสียถูกแล้วถูกเอ๋ย
แล้วหันตองกรองงามเหมือนตามเคย	ล้าเลยเลียบตะพานขนลานทราย

(๑) นิราศเรื่องนี้ ท่านสุนทรภู่ได้สันนิษฐานว่าเป็นว่าฉะพืดเป็นผู้แต่ง

ไอ้รินรินกลืนทีกลมาลุนชัน
 หอมจำปาหน้าโบสถ์สาโรชราย
 ลูกภูิวารสอ้านสะอาด
 ลูกมัทธนรณาค้วยปราบเตียน
 ได้สามรอบชอบธรรมท่านนำน้อง
 ต่างจตุรปเทยนถวาชจายจร
 ทั้งปวงตัวดำทั้งดำศักดิ์
 ต่อเมื่อไรใครรักมากก็

หอมแก้วรินเรณูไม่รู้หาย
 ดอกกระเจียวแจ่มกลีบดั่งจับเขียน
 รุกขชาติใหม่ไสวเหมือนไม้เขียน
 แล้วเดินเวียนทักษิณพระชินวร
 เข้าในห้องเห็นพระเจ้าเท่าสังขร
 ท่านบิครได้ประกาศว่าชาตินี้
 ถวาทรักไว้กับสี่ลพระชินสี่
 จะอารีรักตอบด้วยขอบคุณ”

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ
 อักษรนิทัศน์ กล่าวถึงประวัติการสร้างว่า “ลศักราช ๖๔๖ ขวดศก
 แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าแพนงเชิง” หมายความว่า สถาปนา
 พระพุทธเจ้าแพนงเชิงในปีพุทธศักราช ๑๘๖๗ ซึ่งเป็นระยะเวลา
 ก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา ๒๖ ปี มีตำนานกล่าวถึงการสร้างวัด
 ไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าสายน้ำผึ้ง กษัตริย์
 ครองกรุงอโยธยาเป็นผู้สร้างขึ้น และพระราชทานนามไว้แต่เดิมว่า
 “วัดเจ้าพระนางเชิง” ดังเรื่องเล่าต่อไปนี้^(๑)

“ขณะนั้นพระเจ้ากรุงจีนได้บุครบุญธรรมในจันหมาก เอา
 มาเลี้ยงไว้ให้นามชื่อว่า นางสร้อยดอกหมาก ครั้นวันมาฆบูชา
 เจริญขึ้น จึงให้หาโหรมาทำนายว่า ลูกภูกุนนี้จะควรคู่ด้วยกษัตริย์

(๑) พงศาวดารเหนือ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ หน้า ๔๓-๔๓

เมืองโก ไทรพิเคราะห์ดูหาเห็นว่าจะอยู่แห่งใดไม่ เห็นอยู่แต่ทิศ
ตะวันตกกรุงไทย มีบุญญาภิสังขารมากนัก เห็นจะควรกับพระ-
ราชธิดา จึงกราบทูลว่า จะได้กับพระเจ้ากรุงไทยเป็นแน่ พระ-
เจ้ากรุงจีนให้แต่งพระราชสาส์นเข้ามา ให้ขุนแก้วการเวทถือเข้ามา
ขุนนางผู้ใหญ่นำเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น จึงสั่งให้เบิกทูตานุทูต
เข้าไปเฝ้า ในพระราชสาส์นนั้นว่า พระเจ้ากรุงจีนให้มาเป็นทาง
พระราชไมตรีถึงพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ถวายเราจะยกพระราชธิดา
ให้เป็นพระอัครมเหสี ให้เสด็จออกมารับโดยเร็ว ครั้นได้แจ้งใน
พระราชสาส์นดังนั้นก็ทักทาย จึงตรัสว่า เดือน ๑๒ จะยกออกไป
ให้ตอบแทนเข้าของไปเป็นอันมาก ทูตทูลลากลับไป จึงสั่งให้จัด
เรือเอกไชยเป็นกระบวนพยุห

จุลศักราช ๓๔๕ ปีมะเมีย เบญจศก ครั้น ณ วันเดือน ๒
แรม ๑๑ ค่ำ ได้ศุภวารฤกษ์ดี จึงยกพยุหไปทางชลมารคพร้อม
ด้วยเสนาบดี เสด็จมาถึงแหลมวัดปากคลอง พอน้ำขึ้น จึงประทับ
พระที่นั่งอยู่หน้าวัด จึงทอดพระเนตรเห็นฝั่งจับอยู่ที่อกไก่ใต้ข้อฟ้า
หน้าบัน จึงทรงพระดำริว่า จะขอนมัสการพระพุทธรูปวิมากร
เกษะบุญญาภิสังขารของเราๆ จะได้ครองไฟร์ฟ้าอาณาประชาราษ-
ฏรวัยกันเสร็จ ขอให้ข้าฝ้ายยอยหยดลงมากลัว เอาเรือรีบขึ้นไป
ประทับแทบพระกำพางแก้วนั้นเถิด พอตกพระโอรสลงดังนั้น

นาฬิกาย่อยลงมากแล้วเอาเรือพระที่นั่งเรือ ขึ้นไปถึงที่ ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเห็นประจักษ์แก่ตา แล้วเสด็จนมัสการ จึงเปลื้องเอา
 พระภูษาทรงสักการบูชาพระพุทธปฏิมากรนั้นเสร็จแล้ว เสด็จลง
 เรือพระที่นั่ง ก็ถอยลงมากตามเดิม พระสงฆ์สมภารลงมาถวาย
 ชัยมงคลว่า มหาบพิตร พระราชสมภาร จะสำเร็จความปรารถนา
 จะครองไพร่ฟ้าอยู่เย็นเป็นสุขทั่วทิศ จึงถวายพระนามว่า พระเจ้า
 สายนาฬิก ครั้นน้ำจะหยุดลง พระองค์ก็สั่งให้ท้าวพระยาพยุพมาตย์
 ทั้งหลายและเสนามนตรีกลับขึ้นไปรักษาพระนคร แต่พระองค์
 เสด็จไปทรงเรือพระที่นั่งเอกไชยลำเดียว ถวายอำนาจพระราชกุศล
 ที่ได้สร้างมาแต่ปางหลัง ก็เสด็จไปโดยสะดวกจนถึงเขาไฟ พอถึง
 ทั้งหลายที่ยังอยู่ในท้องทะเลนั้นเห็นเป็นอัศจรรย์นัก จึงนำเอาเนื้อ
 ความกราบทูลพระเจ้ากรุงจีนทุกสิ่งทุกใจนัก จึงสั่งให้เสนาผู้ใหญ่
 ไปดูว่าจะมีบุญจริงหรือประการใด ให้ประทับสองแห่ง ที่อ่าว
 นาคคิน ๑ ครั้นเพลาค่ำ จีนใช้คนสอดแนมดูว่าจะเป็นประการ-
 ใด ครั้นไปฟังดูได้ยินเสียงศุภรียงคณตรีครึกครื้นไป จึงเอาเนื้อ
 ความดังนั้นกราบทูล จึงสั่งให้เชิญมาอยู่อ่าวเสื่อคิน ๑ จึงแต่งการรับ
 ครั้นเพลาราตรีกาล เทพยดาบันทาลศุภรียงคณตรี ครั้นรุ่งขึ้นจึง
 พระเจ้ากรุงจีนแต่งการกระบวนแห่รับพระเจ้าสายนาฬิกเข้ามาพระ-
 ราชวัง จีนทั่วประเทศสรรเสริญบุญทั่วไป พระเจ้ากรุงจีนให้

ราชภิษกนางสร้อยดอกหมากเป็นพระอัครมเหสี พระเจ้าสายน้ำผึ้ง
 พระเจ้ากรุงจีนแต่งสำเภา ๕ ลำ กับเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอัน
 มาก ให้จีนมีชื่อ ๕๐๐ คนเข้ามาท่วย จึงพระเจ้ากรุงจีนให้เชิญ
 พระเจ้าสายน้ำผึ้งไปเฝ้า ตรัสว่าบ้านเมืองหาไม่มีผู้ใดรักษาไม่ และ
 เกลือกจะมีศึกมาย้าย ให้พากันกลับไปพระนครเถิด พระเจ้าสาย-
 น้ำผึ้งก็ถวายบังคมลาพานางลงสำเภา ๑๕ วัน มาถึงแดนพระนคร
 ชุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกับพระราชาคณะ ราชทูตเทพนิกาก็โสมนัส
 ยินดีทั่วไป จึงแต่งการรับเสด็จ พระราชาคณะฐานานุกรม ๑๕๐
 ไปรับที่เกาะ จึงเรียกเกาะพระแต่นั้นมา แล้วก็เชิญเสด็จมาท่วย
 เมืองที่ปากแม่น้ำแม่เปี้ย และเสนาบดีราชาคณะจึงเชิญเสด็จเข้าพระ
 ราชวัง สั่งให้จัดที่ค้ำหนักซ้ายขวาสำเร็จแล้ว จึงให้เฝ้าแก้กับเรือ
 พระที่นั่งลงมารับนางๆ จึงตอบว่า มาท่วยพระองค์โดยยาก มาถึง
 พระราชวังแล้วเป็นไฉนจึงไม่มารับ ถ้าพระองค์ไม่ลงมารับแล้วไม่
 ไป เฝ้าแก้เอาเนื้อความกราบทูลทุกประการ พระองค์แจ้งดังนั้น
 ก็ว่าเป็นหยอกเล่น มาถึงนี้แล้วจะอยู่ที่นั้นก็ตามเถิด นางรู้ความ
 ดังนั้นสำคัญว่าจริง ยิ่งเศร้าพระทัยนัก ครั้นรุ่งเช้าแต่งกระบวนแห่
 มารับจึงเสด็จพระราชดำเนินมาท่วย ครั้นถึงเสด็จมาบนสำเภารับ
 นาง นางตัดพ้อว่าไม่ไป พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงสัพยอกว่า ไม่ไปแล้ว

ก็อยู่นี้ พอตกพระโอรสผู้ลงนางก็กลั่นใจตาย พวกจีนไทยร่ำรักแซ่ไป

จุลศักราช ๔๐๖ ปีมะโรงฉก จึงเชิญศพมาพระราชทาน พระเพลิงที่แหลมบางกะจะ สถาปนาเป็นพระอาราม ให้นามชื่อ วัดพระเจ้าพระนางเชิง แท่นนั้นมา”

เรื่องเกี้ยวด้วยนามวัด

การเรียกชื่อวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีปรากฏ แตกต่างกันออกไปหลายชื่อ คือ “วัดพระพนางเชิง” บ้าง “วัดพระเจ้าพนางเชิง” บ้าง “วัดพระนางเชิง” บ้าง แต่โดยมากเรียกย่อว่า “วัดพนางเชิง”

คำว่า “พนางเชิง” เป็นคำไทยโบราณที่เลิกใช้มานานแล้ว มีความหมายว่า “นั่งขัดสมาธิ” ปัจจุบันยังมีชาวพื้นเมืองภาคใต้ ใช้อยู่บ้าง แต่เพี้ยนไปว่า “แพงเชิง” มีความหมายว่า ขัดสมาธิ เช่นเดียวกัน มีใช้อยู่ในวรรณคดีพุทธศาสนา คือ มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร กล่าวว่่า “ปณฺณุตฺต บวร พุทฺธา สเนนีสํหิ แปลว่า” จึงเสด็จพนางเชิงดำเกิงเหนือรัตนาศน์อันธลาดเลงงาม กว่าอันแล”

ฉะนั้น ถ้าเรียกนามวัดตามความหมายของคำแล้ว คำว่า

“วัดพนัญเชิง” ที่แท้จริงคือ วัดพระพแนงเชิง หรือวัดพระเจ้าพแนงเชิง หรือวัดพแนงเชิง ก็ย่อมหมายความว่าวัดที่มีพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ คือ หลวงพ่อโต หรือพระพุทธรไตรรัตน์นายกนั่นเอง

ได้มีผู้สันนิษฐานไว้อีกว่า นามวัดนี้สืบเนื่องมาจากตำนานเมื่อนางสร้อยดอกหมากกลั่นใจตาย คงจะนั่งขัดสมาธิ เพราะชาวจีนนิยมนั่งขัดสมาธิหนักกว่าการนั่งพับเพียบ คนจึงเห็นเป็นของแปลก จำติตตา จึงนำมาใช้เรียกชื่อนามวัด ชาวบ้านทั่วไปบางคนเรียกว่า วัดพระนางเอาเชิง ตามสาเหตุที่ทำให้นางถึงแก่ชีวิต มีชาวบ้านเรียกชื่อวัดตามความสะดวกของถิ่น เป็นสาเหตุให้ความหมายเปลี่ยนแปลงผันแปรไปในสมัยต่อมามาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับชื่อวัดพนัญเชิงไว้ดังนี้^(๑)

“วัดพนัญเชิง อีกคำหนึ่งว่า วัดพระเจ้าพนัญเชิง ให้คงเรียกอยู่อย่างเดิม อย่าอุตริเล่นลิ้นเรียกว่า ผนังเชิง เพราะเขาเรียกอย่างนั้นทั้งบ้านทั้งเมืองมาแต่ไหน ๆ มาแปลงว่าผนังเชิง ก็ไม่เพราะเจาะเป็นยศเป็นเกียรติอะไร ลำดงแต่ใจของผู้แปลง ไม่รู้ภาษาเดิมว่าเขาตั้งว่า พนัญเชิง ด้วยเหตุไร ประการหนึ่งวัดนั้นเป็น

(๑) ราชกิจจานุเบกษา ปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ หน้า ๑๔๖

วัดราชบูรณไทยจีนเป็นอันมากเขาถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็ผู้เป็นเจ้าของเดิมตั้งชื่อนั้นไว้ จะเป็นผีสาวเทวดาสืบอยู่อย่างไรก็ไม่รู้มาแปลงขึ้นใหม่ ๆ ดูเหมือนผู้แปลงก็ไม่สู้จะสบาย ไม่พอที่จะย้ายก็ย้ายยกไปเลย ให้คงไว้ตามเดิมเถิด"

ความสำคัญและเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับวัด

ความสำคัญของวัดนี้ นอกจากจะเป็นพระอารามหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้มีเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารกล่าวถึงวัดนี้หลายครั้ง เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระเจ้าศรีสรรเพชญ์ที่ ๑ (พ.ศ. ๒๑๑๒—๒๑๓๓) ได้กล่าวถึงวัดพนัญเชิงไว้ถึง ๒ ครั้ง

ครั้งแรกเมื่อจุลศักราช ๙๒๗^(๑) ปีฉลู สัปตศก พระยาละแวกเจ้ากรุงกัมพูชา ยกทัพเรือเข้ามากวาดต้อนชาวไทยแถบเมืองพระประแดง ธนบุรี นนทบุรี ไปเป็นเชลย ยกเรือขึ้นมาถึงพระนครศรีอยุธยา พระยาละแวกเอาเรือแฝงเข้ามาอยู่ข้างวัดพนัญเชิง ขณะนั้นพระมหาธรรมราชาประทับอยู่หอราชฤทธิ์ตรงเกาะแก้ว ได้วางปืนใหญ่ ณ บ่อนนายท้าย ต้องพลพระยาละแวก

(๑) พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า จ.ศ. ๕๓๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๑๓

ตายเป็นอันมาก พระยาละแวกปล้นพระนครไม่ได้จึงเลิกทัพ^(๑)

ครั้งที่สอง เมื่อจุลศักราช ๙๓๐ พระเจ้าเชียงใหม่รับสั่ง
พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้น^๕พระยาละแวก
ได้ขอเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาแล้ว ครั้นได้ข่าวศึกจึงจัดทัพให้
พระศรีสุพรรณมาธิราชพระอนุชาคุมกองทัพเขมรเข้ามาช่วย
พระมหาดรรมราชาโปรดให้กองทัพตั้งทัพอยู่ที่ตำบลวัดพระ-
พเนงเชิง

วัดพณฺเฑเชิงเป็นพระอารามในกรุงศรีอยุธยาที่นับว่าเป็นวัด
ที่โชคดีมากที่สุดที่มีได้ถูกภัยของสงครามย้ายให้กระทบกระเทือน
และย่อยยับเหมือนกับพระอารามอื่นๆ ที่ปรากฏให้เห็นเป็นพยาน
อยู่ทั่วไป แม้ว่าจะตั้งอยู่ชานเมือง ถ้าพิจารณาตามเหตุการณ์ใน
ประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่า อาณาบริเวณแถบนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ที่กองทัพพม่าเข้าศึกมีโอกาสดำเนินเข้ามาเหยียบย่ำ เมื่อพม่ายกกองทัพ
เข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาเมื่อก่อนเสียพระนครในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น
ได้ตั้งค่ายล้อมกรุงอยู่ที่วัดสามพิหาร วัดมณฑป ได้เผาพระที่นั่ง
เพนียด บริเวณคลองสวนพลูขณะนั้นเป็นที่ตั้งค่ายของอาสาจีน
พม่ารบค่ายที่วัดไชยวัฒนาราม ๙ คั่นแตกและมารบค่ายคลองสวน

(๑) พระยาละแวกกลับไปครั้งนี้ได้เอารูปเทพารักษ์ขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินและ
บาทสังฆกรอันมีมเหศรัย ซึ่งขุดได้ที่เมืองพระประแดงไปด้วย

พลู ๕ คืบก็สำเร็จ แต่ไม่ปรากฏว่าได้ทำอันตรายให้วัดพนัญเชิงได้รับ ความเสียหายแต่อย่างใด เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับได้บันทึกไว้ว่า “ด้วยอายุ แผ่นดินของกรุงพระนครศรีอยุธยาถึงกาลขาด จึงอาเพศให้เห็นประหลาดเป็นนิมิต พระประธานในวัดพระนางเชิงน้ำพระเนตรไหลลง มาจนถึงพระนาภี”

ความสำคัญของวัดนั้น เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปใหญ่ซึ่งเป็นประธานของวัด ได้แก่พระพุทธรไตรรัตน์นายกซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองเป็นที่สักการบูชาของมหาชนทั่วไป สืบมาจนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะได้กล่าวถึงประวัติและความสำคัญในโอกาสต่อไป

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนาพระนครแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอารามที่มีพระวิหารใหญ่ขึ้น กลางพระนคร เหมือนอย่างพระวิหารพระเจ้าพนัญเชิงที่พระนครศรีอยุธยา ดังกล่าวไว้ในหนังสือจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า

“พระโองการรับสั่งให้สร้างวัดชั้นกลางพระนคร ให้สูงเท่า

กับวัดพนัญเชิง ให้พระพิเรนทรขึ้นไปรับพระใหญ่ ณ เมืองโคกโข-
ทัย ซลอลื่อนลงมากรุงเทพฯ”

ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทร (โต กัลยาณมิตร)
สร้างวัดกัลยาณมิตรขึ้นเพื่อถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
พระวิหารและพระประธานด้วย พระพุทธรูปนั้น โปรดให้สร้าง
แบบอย่างพระโต โดยมีขนาดและลักษณะเท่ากับพระพุทธรูปในวัด
พนัญเชิง พระพุทธรูปองค์นี้ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า พระพุทธไตรรัตน-
นายก เช่นเดียวกับที่วัดพนัญเชิง

จึงเห็นได้ว่าวัดพนัญเชิงเป็นวัดที่สำคัญตลอดมาทุกยุคทุก
สมัยไม่เสื่อมคลาย เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ทุก
พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัย แม้พระราชพงศาวดารก็ได้บันทึกไว้
เป็นหลักฐาน เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ว่า ที่กรุงเก่าพระพุทธเจ้าพนัญเชิง
ชำรุดแตกร้าวไปทั้งองค์ ทรงพระราชดำริว่า วัดพนัญเชิงนี้
พระบรมพุทธรูปในพระบรมราชวงศ์จักรีได้เคยบูรณะปฏิสังขรณ์มา
ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ทำใหม่
งามดีขึ้น แล้วลงรักปิดทองใหม่ทั้งองค์ ในการซ่อมองค์พระปฏิมา
นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน

มาทรงประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายอดีตมหาราช
สมเด็จพระบรมบุรุษ และบรรพสตรี ณ พระนครศรีอยุธยา
บริเวณบ่อมเพชร เมื่อปลายปีชวด พุทธศักราช ๒๓๙๗ ทรงมี
พระราชประสงค์เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรวัดพนัญเชิง
และปึกทองพระพักตร์พระโตในพระวิหารหลวงด้วยพระองค์เอง
ดังมีรายละเอียดในประวัติพระพุทธไตรรัตนนายก

ตลอดรัชกาลของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรง
ประกอบพระราชกุศล ณ วัดพนัญเชิงเสมอมา มีหลักฐาน เกี่ยวกับการ
เสด็จพระราชดำเนิน เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๙ ดังนี้

หนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการให้วัดระยะทางร่อนน้ำลึกตน^(๑)

หนังสือพระยาราชวรานุกูล วิมุลภักดีพิริยะพาหะ มาถึง
พระยาสระบุรี

(๑) คัดจากเอกสารของกองหอสมุดแห่งชาติ หมู่อุดมบาทเหตุ ร.๔ จ.ศ.
๑๒๑๘ ชื่อร่างหนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการให้วัดระยะทางร่อนน้ำลึกตน
เพียงไร เลขที่ ๒๑ ได้มาจากหอพระสมุด ฯ.

ถวายพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท มีรับ
 สั่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จขึ้นไปทรง
 ทอดพระเนตรพระพุทธรูปวัดพนังเชิง แลพระมหาปราสาท
 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้นายช่างก่อสร้างไว้ ณ กรุงเก่า จะทรงประทับ
 ที่บ่อมเพชร ทรงทอดพระเนตรพระมหาปราสาทแลกำแพง
 เมืองลพบุรีซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนทำไว้ การสิ่งใดควรจะ
 ซ่อมแซมแลทำขึ้นใหม่ประการใด จะได้โปรดเกล้าฯ ให้นายช่าง
 จักแจงทำไว้สำหรับแผ่นดินสืบไป กำหนดจะเสด็จฯ ออกจาก
 กรุงเทพฯ ณ วันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นแน่ แลเสด็จขึ้นมา
 ครั้นเป็นกระบวนพยุหยาตรา พระบรมวงศานุวงศ์แลเจ้าจอม
 ท้าวนางข้างใน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนตาม
 เสด็จขึ้นมาก็มาก ให้พระยาสระบุรี พระปลัด จักแจงข้างมีหมอ
 ควาญ แต่งกรมการคุมช้างลงไปเตรียมรับเสด็จให้ถึงเมืองลพบุรี
 แต่ ณ วันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าข้างในเจ้าเมืองกรมการมีน้อย
 ตัว ก็ให้เอาข้างเจ้าเมืองท้าวเพี้ยซึ่งถวายนมบไว้ กับยืมข้างเจ้าเมือง
 ท้าวเพี้ยซึ่งมาส่งส่วยค้างอยู่ที่เมืองสระบุรี แลข้างราษฎรให้ได้ครบ
 ๒๐ ช้าง แล้วให้มีกุบเชิงงอนที่ดีๆ สำหรับหลังช้างไปบัง (อ่านไม่
 ออก) ๔-๕ สำหรับ จึงให้ขุนหมื่นกรมช้างถือหนังสือขึ้นมาให้พระยา
 สระบุรี พระปลัด เร่งจักแจงช้างให้ไปถึงเมืองลพบุรีให้ทันกำหนด

อย่าให้เสียราชการได้

หนังสือมา ณ วันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช
๖

๑๒๑๘ ปีมะโรง อัฐศก

๑ ร่างหนังสือ^{นี้} หลวงเสนาภักดีทำๆ แล้วส่งให้เขียนขึ้น^{นี้}

ต่อมาเมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๐๗ วันศุกร์ เดือน ๗
แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๔ มิถุนายน พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินวัดพนัญเชิงอีกครั้งหนึ่ง
เพื่อทอดพระเนตรถมบัต^(๑) พระพุทธไตรรัตนนายก ในการเสด็จ
ครั้งนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีจัด
ถวายเครื่องสังเวทพระพุทธไตรรัตนนายกตามแบบธรรมเนียมจีน
ด้วย

ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๕ เกิดเพลิงไหม้ที่ผ้าห่มพระ-
พุทธไตรรัตนนายก องค์พระชำรุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์ครั้ง^{นี้} และได้ดำเนินรอยตามเบือง
พระยุคลบาทพระราชบิดาโดยทรงเปิดทองพระพักตร์เช่นเดียวกัน

(๑) พระเนตรถมบัต คือ พระเนตรที่เลื่อนน้ำยาผสมด้วยผงบัตปูนทำให้
เป็นสีและลดลายที่ทองการ

เรื่องพระพุทธรูปไตรรัตนนายก

พระพุทธรูปไตรรัตนนายก ลักษณะศิลปะเป็นแบบศิลปะของ
เขมรเรียกกันทั่วไปว่า หลวงพ่อโต หรือหลวงพ่อกวนอู เป็น
พระพุทธรูปใหญ่ หน้าตักกว้าง ๑๔ เมตรเศษ (๗ วา ๑๐ นิ้ว)
สูง ๑๔ เมตร (๔ วา ๒ ศอก) เป็นพระพุทธรูปยืน ลงรักปิดทอง
ปางมารวิชัย ไม่ปรากฏว่าผู้ใดสร้าง สันนิษฐานว่าจะสร้างขึ้น
พร้อมกับวัด ซึ่งกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ว่า “แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า
เจ้าพนมเชิง จุลศักราช ๖๔๖” ก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา ๒๖ ปี
ในหนังสือภูมิสถานอยุธยาว่า เป็นของพระเจ้าสามโปเตียน นาม
พระเจ้าสามโปเตียนนี้ น่าจะเพี้ยนมาจากภาษาจีนว่า “ซำ/ออง”
ซึ่งแปลว่า รัตนตรัย ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ยังค้นไม่พบว่า
กษัตริย์อยุธยาพระองค์ใดที่มีพระนามว่าสามโปเตียน

หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ทรงโปรดให้ช่างมอญก่อสร้าง แล้วถวายพระ-
นามว่า พระบรมไตรโลกนาถ ตั้งความว่า

“พระนเรศวรจึงสร้างพระองค์หนึ่ง จึงถวายนามเรียกพระ-
บรมไตรโลกนาถสมาธิ หน้าตัก ๒ ศอก ทำด้วยทองเหลือง หล่ออยู่
วัดเจ้าพระนางเชิง พระนเรศวรให้ช่างรามัญทั้งปวงทำฝีมือมอญ ฝ่าย

มอญจึงเรียกวัดพระนางเชิง อยู่ทางทิศใต้เมือง แล้วทำการฉลอง
หน้าหน้า”

ในจดหมายเหตุของแกมเฟอร์ ซึ่งเดินทางเข้ามากรุงศรี-
อยุธยา ประมาณ พ.ศ. ๒๒๓๓ รัชกาลของสมเด็จพระเพทราชา
กล่าวถึงพระพุทธรูปที่รัตนนาคว่า เป็นของมอญ ตั้งกล่าวว่า
“ที่วัดมอญนอกกรุง ซึ่งภาษามอญเรียกว่า วัดเจ้าพนัญเชิง
(Tsiaphnun Tsiun) มีพระประธานใหญ่อ่างวั้น ปิดทองอร่าม
ถ้ายืนจะสูงถึง ๑๒๐ ฟุต”

นายตรี อมาตยกุล ได้วินิจฉัยเกี่ยวกับพระพุทธรูปองค์
นี้ไว้ในเรื่องนิทานประวัติศาสตร์ว่า

“ต่อไปนี้จะวินิจฉัยว่าพระพุทธรูปองค์นี้ เกิมสร้างไว้กลาง
แจ้งหรือสร้างไว้ภายในวิหาร จะสังเกตได้เป็นอย่างดีที่เรียกว่า
คติการสร้างรูปเคารพในสมัยโบราณนั้น ไทยได้เอามาจากอินเดีย
ในประเทศอินเดีย การสร้างรูปเคารพมักจะสร้างไว้กลางแจ้งไม่มี
วิหารปิดบัง จะมีก็เพียงแต่ทำซุ้มจรนำสำหรับตั้ง เช่นตามช่อง
สถูปต่างๆ ในสมัยทวารวดีและสมัยศรีวิชัย มักนิยมสร้างพระ-
พุทธรูปขึ้นตามวิธีนี้โดยมาก เช่น พระศิลาองค์ใหญ่ ปางแสดง
ปฐมเทศนา ซึ่งขุดพบที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม และองค์
ที่อยู่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน^(๑) ก็

(๑) พระพุทธรูปองค์นี้นำมาจากวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม

เป็นพระพุทธรูปที่สร้างไว้ในช่องสถูปกลางแจ้ง ไม่มีโบสถ์วิหาร
 ครอบคลุมเลย พระป่าเลไลยก์ที่จังหวัดสุพรรณบุรี ก็เป็นพระที่
 สร้างไว้กลางแจ้งมาแต่เดิม คือสร้างเป็นพระพุทธรูปปางปฐม-
 เทศนา ต่อมาเมื่อพระกรของเดิมหักหายไป ผู้ปฏิสังขรณ์ใหม่ไม่
 ทราบว่าของเดิมทำอย่างไร จึงซ่อมแปลงใหม่เป็นพระป่าเลไลยก์
 ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ พระนอนจักรสีห์และพระนอนที่วัดขุนอินทรี
 ประมูล จังหวัดอ่างทอง ก็เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นไว้กลางแจ้ง
 ต่อภายหลังจึงสร้างวิหารขึ้นคลุม จะเห็นได้จากพระพุทธรูปที่สร้าง
 ในรุ่นหลัง คือ สร้างวิหารกับพระพร้อมกันไปทีเดียว พระนอนมัก
 จะทำตามแบบของเดิม คือไม่ทำข้อศอกยื่นออกไปข้างหน้า ทำตั้ง
 ตรงลงมาจากพระเศียร เพราะถ้าทำศอกยื่นออกไปข้างหน้าอย่าง
 พระนอนที่สร้างไว้กลางแจ้ง ข้อศอกที่ยื่นออกไปจะกีดเสานายช่าง
 จึงคิดแบบใหม่ โดยแก้แบบของเดิมให้มีส่วนสัมพันธ์กันกับวิหาร
 พระนอนดังกล่าวนี้มีตัวอย่างดูได้ที่วัดป่าโมกษ์ จังหวัดอ่างทองแห่ง
 หนึ่ง และที่วัดพระเชตุพน ฯ จังหวัดพระนครอีกแห่งหนึ่ง

พระเจ้าพนัญเชิงนี้ก็เหมือนกัน ถ้าออกแบบสร้างพร้อมกัน
 กับวิหาร คงจะมีส่วนสัมพันธ์สวยงามยิ่งกว่านี้ นี่สังเกตเห็นพระ-
 เพลที่ตั้งชิดกันกับเสาวiharเหลือเกิน ดูเป็นของสร้างคนละคราว
 เพราะถ้าสร้างในคราวเดียวกัน นายช่างก็จะต้องทำให้เสาและ
 องค์พระสนิทสนมกลมกลืนกันเหมือนอย่างเช่นพระศรีศากยมุนีที่

วัตถุประสงค์ ก็จะไม่ตั้งเสายู่บนฐานติดกับพระเพลาเช่นนี้เป็นแน่
นี่คงจะสร้างวิหารขึ้นภายหลัง ในเมื่อไม่สามารถจะขยายส่วนกว้าง
ของวิหารออกไปให้มากกว่านี้ได้ เนื่องจากทางทิศเหนือติดลำน้ำ
จึงจำเป็นต้องสร้างเสารับช่อใกล้ซีกติดกับองค์พระพุทธรูป ทำ
ให้เสียความงามไปมาก การสร้างวิหารขึ้นคลุมองค์พระนี้เกิดขึ้น
ในภายหลัง ในเมื่อได้เกิดคติการเชื่อมั่นกันว่า การสร้างพระพุทธรูป
ทั้งไว้กลางแจ้ง โดยปล่อยให้องค์พระตากแดดกรำฝนอยู่เป็นนิ
รันธร์เช่นนี้ เป็นการทรมานพระ ไม่สมควรที่พุทธศาสนิกชน
จะพึงกระทำ จึงมีผู้คิดสร้างวิหารขึ้นเพื่อคลุมองค์พระ”

ประวัติการปฏิสังขรณ์

พระพุทธรูปไตรรัตน์นายกมีประวัติการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์
หลายครั้ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟว่า สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชทรงสร้าง ได้มีนักโบราณคดีหลายท่านกล่าวว่า
เนื่องจากพระพุทธรูปนี้มีลักษณะศิลปเป็นแบบอู่ทอง ซึ่งมีอายุเก่า
แก่กว่าศิลปอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะเป็นผู้ซ่อม
มากกว่า และการซ่อมครั้งนั้นคงจะได้กระทำกันเป็นพิธีใหญ่โต
โดยปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งองค์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑-๓ ได้มีการปฏิสังขรณ์สืบต่อมา ไม่ปรากฏว่ามีการซ่อมแซมส่วนใดขึ้นบ้าง ที่มีหลักฐานแน่นอน เมื่อรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา องค์พระพุทธรูปรัตนนายกชำรุดแตกร้าวไปทั้งองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์ทั้งองค์ แล้วลงรักปิดทองใหม่

ในการซ่อมองค์พระปฏิมาขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายออกัสตามหาราช สมเด็จพระบรมพบุรุษและบรรพสตรี ณ พระนครศรีอยุธยา บริเวณบ่อมเพชร เมื่อปลายปีชวด พุทธศักราช ๒๓๙๗ ทรงมีพระราชประสงค์จะปิดทองพระพักตร์พระโตในพระวิหารด้วยพระองค์เอง เสด็จพระราชดำเนินวัดพนัญเชิงในวันเสาร์ เวลาบ่าย วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๓๙๗ กล่าวว่า ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปิดทองที่พระพักตร์สิ้นทองถึง ๗๙๑๓ แผ่น และทรงมีพระราชกำหนดให้วันที่ตรงพระศอก เพื่อพระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปิด

ต่อไปด้วย โปรดให้มีงานฉลองและสมโภช วันอาทิตย์รุ่งขึ้น
พระสงฆ์ ๓๙ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ฉันทะ และมีมหรตพ
สมโภชต่อมาอีก ๓ วันจนถึงวันพุธ ในครั้งนี้ โปรดพระราชทาน
นามพระโตใหม่ว่า พระพุทธไตรรัตนนายก

ทั้งมีหลักฐานเกี่ยวกับการเตรียมงานดังนี้

การเตรียมงานสมโภชพระพุทธไตรรัตนนายก ในรัชกาลที่ ๔^(๑)

ถึงเจ้าเมืองกรมการที่กรุงเก่า

เกณฑ์แฉ่งเรลายสองทำพระตำหนัก โรงโชน ละคร เดือน
๑๒ ปีชวด ฉศก

๑ หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงเจ้าเมืองกรมการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า จะเสด็จ
พระราชดำเนินขึ้นไปทรงปีัดทองพระพุทธรูปวัดพนังเชิงกรุงเก่า

(๑) กัดจากเอกสารของกองหอสมุดแห่งชาติ หมายเหตุ ร. ๔
จ.ศ. ๑๒๑๖ ขอร่างตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองกรุงเก่า เลขที่ ๑๘ ได้
มาจากกระทรวงมหาดไทย.

และมีการสมโภชด้วย โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา-
 ประยูรวงษ์ วรุตพงษ์นายก สยามกิลกโลกา นุชาลนานารถ ขึ้น
 ไปดูแลจัดให้ทำพระตำหนักและโรงโชน ละคร ทั้งได้ลงมือทำการ
 พระตำหนักโรงโชน ละคร อยู่ทุกวัน จะต้องการແຜງແຮ່ทำผ้า
 เพดานพระตำหนัก โรงโชน โรงละคร ๑๐๐ ผืน จึงเกณฑ์แบ่งเฉลี่ย
 ขึ้นมาให้เจ้าเมืองกรมการสานແຜງແຮ່ลายสองกว้าง ๔ ศอก ยาว ๘
 ศอก เมืองสระบุรี ๒๐ เมืองลพบุรี ๑๐ เมืองอ่างทอง ๑๕ เมือง
 พรหม ๑๕ เมืองสิงห์ ๑๐ เมืองสวรรค ๑๕ เมืองอินท ๑๕ เมือง
 ชัยนาท ๑๕ เมืองสุพรรณ ๒๕ ให้เจ้าเมืองกรมการปลงใจลงใน
 ราชการ เร่งรัดสานແຜງกว้างยาวได้ขนาดให้แล้วโดยเร็ว อย่าให้
 เล็กสั้นเสียราชการได้ ให้แต่งกรมการคุมແຜງลงไปส่งกับพระอนุชิต
 พิทักษ์ ณ วัดพนังเชิงกรุงเก่า แต่ ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒
 ปีชวด จศก ให้ทันกำหนดทำการ

หนังสือมา ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด จศก

๑ ร่างทรงนี้ทำแล้ว ครั้น ณ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑
 เพลาเช้า ๖ โมง ๖ สมุหนายก นั่งว่าราชการอยู่ ณ จวน ได้เอาร่าง
 ทรานกราบเรียนจนสิ้นข้อความแล้ว สั่งว่าให้มิไปตามร่างนี้เถิด

หมื่นรองสุภาถือไปเมืองสระบุรี ๑		} ๓	
พระยาอ่างทองถือไปเมืองอ่างทอง ๑			
หมื่นแก้ว	เมืองสุพรรณฉบับ ๑		
หลวงพัน			
		๙ ฉบับ	
๑ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชาล	} ให้	เมืองลพบุรี ๑	} ๖
ฉศก ได้ส่งตรา		เมืองพรหมบุรี ๑	
หมื่นแกน		เมืองสิงห์บุรี ๑	
หลวงพัน		เมืองอินทร์ ๑	
	เมืองสรรค์ ๑		
	เมืองชัยนาท ๑		

ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ มีหลักฐานเกี่ยวกับการจัดการรับเสด็จ
พระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวัง ซึ่งเสด็จ
ขึ้นมานมัสการพระพุทธไตรรัตนนายก ดังนี้

หนังสือพระศรีสทเทพ เกี่ยวกับการจัดการรับเสด็จ^(๑)

๑ หนังสือพระศรีสทเทพ ราชปลัดกรมมหาดไทย
กราบเรียนใต้เท้าพระกรุณาเจ้าให้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พระองค์

(๑) กัดจากเอกสารกองหอสมุดแห่งชาติ หมายเหตุ ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘
ข้อจดหมายกงเกล้าโคลงสมราชฝรั่งเศส เลขที่ ๔๒ ได้มาจากกระทรวง
มหาดไทย เป็นเรื่องลำดับที่ ๕ และ ๖ ในสมุดไทย.

เจ้าข้างใน ๆ พระบรมราชวังหลายพระองค์ จะเสด็จลงเรือพระที่นั่งสยามอรุณพลขึ้นมาทรงปีกทองพระพุทธรูปปฏิมากรวัดพนังเชิงกำหนดจะเสด็จขึ้นมาจากกรุงเทพฯ ณ วันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ เพลาค่ำ รุ่งขึ้น ณ วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันปิด ครั้นเพลาค่ำเสด็จกลับลงไป ณ วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ เพลาค่ำ พระองค์เจ้าข้างใน ๆ พระบรมมหาราชวังหลายพระองค์ จะเสด็จขึ้นมาปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรวัดพนังเชิงอีก กำหนดจะปิดวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ ครั้นเพลาค่ำ เสด็จกลับลงไป ณ กรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หมื่นศาสตรายุทธ หวังหมื่นพระตำรวจสนมขวา เร่งรีบขึ้นมาให้ไต่เท้าพระกรุณาเจ้าทราบ ไต่เท้าพระกรุณาจะได้มีบัญชาสั่งข้าหลวงกรมการจัดแจงที่ทางคอยรับเสด็จพระองค์เจ้าข้างในให้สมควรถ้าพระองค์เจ้าเสด็จขึ้นมาถึงแล้ว ให้ไต่เท้าพระกรุณาเจ้ามีบัญชาให้พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรมการ นายอำเภอ รับสั่งคุณเลศตรวจตราระวังรักษาคุณแลผิดแลชอบ อย่าให้เป็นเหตุการณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นได้เป็นอันขาดทีเดียว

กราบเรียนมา ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕
ปีมะเส็ง นพศก

๑ วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เพลาย่ำโมงเศษ ได้เอา

หนังสือฉบับนี้ไปมอบให้นายฤทธิภักดี นายเวรกรมพระตำรวจ รับไว้ต่อหน้าพระมหาเทพ

๑ หนังสือพระศรีสทเทพ ราชปลัดกรมมหาดไทย
กราบเรียนใต้เท้าพระกรุณาเจ้าให้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ณ วันขึ้น
๑ ค่ำ เดือน ๖ เพลาค่ำ จะโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าในพระ
บวรราชวังหลายพระองค์ขึ้นมาทรงปีกทองพระพุทธรูปวัดพนังเชิง
ครั้นพระองค์เจ้าในพระบวรราชวังเสด็จกลับลงมาแล้ว จะโปรด
เกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวรวงศ์
เธอ พระองค์เจ้าบุตรีเสด็จขึ้นมาทรงปีกทองพระวัดพนังเชิงอีก ถ้า
แลพระองค์เจ้าเสด็จขึ้นมาทรงปีกทองแล้วจะเสด็จไปนมัสการพระ-
พุทธรูป ณ วัดสุวรรณแลพระเจดีย์วัดกุฎีทอง ถ้าจะต้องพระราช
ประสงค์เสด็จทางบก ขอให้ใต้เท้าพระกรุณามีบัญชาสั่งให้พระยา
กำแพงจั๊กช้างผูกช้างประเทียบให้ได้หลายช้าง ถ้าจะเสด็จทางเรือ
ขอให้ใต้เท้าพระกรุณาเจ้าจัดเรือเก่งมีพลพายรับส่งเสด็จให้พอ
สมควร ถ้าเสด็จไปที่แห่งใดตำบลใด ให้กรมการกำนันไปคอยรับ
เสด็จ แลคอยห้ามผู้คนอย่าให้มีคนพาลเข้ามากีดขวางทางเสด็จได้
หนึ่ง ใต้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานคุมเงินหลวงขึ้นมาพระราชทาน

ให้เจ้าพระยามหาสุริยธรรม ๒ ชั่ง สำหรับจะได้ทำเครื่องถวาย
 พระองค์เจ้าซึ่งเสด็จขึ้นมาทรงปีดทอง การที่จะเสด็จขึ้นมาทรง
 ปีดทองเห็นจะหลายเที่ยวหลายคราว ถ้าเลื่องงานละครแล้ว
 ใต้เท้าพระกรุณาเจ้าจะให้มั่งงวักก็วันก็สุดแต่ใต้เท้าพระกรุณาเจ้า
 นั้นเถิด

กราบเรียนมา ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง
 นพศก

๑ วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง นพศก ได้ส่งหนังสือ
 นายยิสารนายเวร รับไปให้นายตรีเพชรรักษานายเวร ถือนั้นไปกรุงเก่า

และในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
 อยู่หัว โปรดให้ปฏิสังขรณ์พระเนตรพระพุทธรูปรัตนนายกเป็น
 ถมบัต ถังได้กล่ามาแล้วข้างต้น

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เวลา
 บ่าย ๒ โมงเศษ เกิดเพลิงไหม้ที่ผ้าห่มพระพุทธรูปรัตนนายก ไหม้
 ตั้งแต่พระนาภิจกองค์ระประเทศ องค์พระเกิดชำรุดร้ายรานหลาย
 แห่ง ที่ระหว่างพระอุระยาว ๓ ศอกเศษ กว้าง ๑ ศอกเศษ ที่พระ
 ปฤษฎางค์ยาว ๔ ศอกเศษ กว้าง ๓ ศอกเศษ ที่บริเวณแห่งอื่นเล็กๆ

น้อยๆ อีกหลายแห่ง ไฟไหม้ครั้งนี้ พระครูจันทรรัศมี (พลอย) เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานทรัพย์และช่างหลวงเพื่อซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ใหม่

สาเหตุที่เกิดเพลิงไหม้ น่าจะสันนิษฐานว่า เศษไฟจากผงธูป ซึ่งปลิวขึ้นไปติดกับผ้าห่มที่ห่มองค์พระอยู่ จึงทำให้เกิดไฟไหม้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชกระแสที่ไม่ทรงโปรดให้พระประธานในวัดห่มผ้า โดยมีเหตุผลว่า นอกจากจะไม่งดงาม และทำให้ทองที่ปิดองค์พระนั้นดำไม่เสมอกันทั่วทั้งองค์แล้ว ยังเป็นเหตุให้เกิดอันตรายจากไฟถึงตัวอย่างตั้งกล่าวนี้ด้วย เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น มีความเห็นที่จะสนองพระบรมราชกระแสนี้ โดยห้ามมิให้นำผ้าห่มห่มพระประธานเสียทุกวัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสตอบว่า “ให้ห้ามแต่พระที่สำคัญๆ ถ้าจะห้ามทั่วไปจะเป็นที่ไม่พอใจของคนซึ่งมีใจศรัทธาต่าง ๆ กัน และพระที่ไม่สำคัญ ถึงไฟจะไหม้ก็ไม่สู้กระไรนัก ส่วนพระพุทธรูปรัตนนายกนั้น จำจะต้องซ่อมให้คงคืนดีอย่างเก่า”(๑)

(๑) เอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๖/๑ เลขที่ เดิม ๑๓/๘๕ เรื่องวัดพนัญเชิง

ในครั้งนั้นพระครูจันทรรัศมี (พลอย) เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง ได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิสังขรณ์ ได้จัดการเรีย่วราราชฎไทยจีน ได้เงินรวมทั้งสิ้น ๑๐,๑๓๔ บาท จึงได้เริ่มปฏิสังขรณ์ เมื่อจะปิดทอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปิดทองเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินรถไฟจากพระราชวังบางปะอินไปประทับในวิหาร เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๘ นาทีถึงพระฤกษ์ เสด็จประทับบนเกย ทรงปิดทองพระพักตร์ แล้วโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการปิดต่อไปอีก สิ้นทองถึง ๑๘๔,๘๐๗ แผ่น ครั้นแล้วโปรดให้มีมหกรรมสมโภชมีกำหนด ๓ วัน

หลักฐานการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๕^(๑)

มีหลักฐานการปฏิสังขรณ์พระพุทธไตรรัตนนายกในรัชกาลที่ ๕ ดังนี้คือ ลิขิตพระครูจันทรรัศมีถวายพระราชกุศลแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันที่ ๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๑^{๓๕}

อาตมภาพพระครูจันทรรัศมี ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล พระชนม์สุขทุกประการ จงมีแต่สมเด็จบรม-

(๑) คัดจากเอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. ๕ ศ. ๖/๑ เลขที่เดิม ๑๓/๘๕ เรื่องวัดพนัญเชิง

บพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ

ด้วยอาตมภาพได้ทูลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
เพื่อจะจัดการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปรัตนนายกที่ชำรุด ได้ทรง
พระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต เป็นพระเดช
พระคุณหาที่สุดมิได้ อาตมภาพจึงได้อุสาหะตั้งใจแน่วแน่มุ่ง
ไทย จีน มีขุนพุทธรูปานุรักษ์ แลจีนเตง เป็นต้น ให้เกิดศรัทธา
แลอุสาหะในการที่จะบอกบุญประชุมชนให้บริจาคทรัพย์อุดหนุน
ในการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปรัตนนายกที่ชำรุดให้บริบูรณ์ดี
เป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส บรรดาจีนที่ไปเรียรายได้เงินมาใน
ที่ประชุม มีรายชื่อผู้ที่บริจาคแจ้งอยู่ในบาญชีต่อไปนี้ ขอรับพระ-
ราชทานถวายพระราชกุศล ขอถวายพระพร

กรรมกรรมแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

พระครูจันทรรัตน์

รายงานกราบถวายบังคมทูลของผู้จัดการบอกบุญเรียบร้อยแล้ว

วันที่ ๓ สิงหาคม คศ ๑๒๑

ขอเคาะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าบรรดาจีนทั้งหลายที่มีในนี้ มีความเลื่อม-
ใสในพระพุทธรูปรัตนนายกที่ชำรุดเหตุเพลิงไหม้เป็นอย่างยิ่ง

จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทาน
พระบรมราชานุญาต เพื่อจะจัดการปฏิสังขรณ์

ภายหลังได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า โปรดพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตแล้ว เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ จึงได้
พร้อมกันประชุมปรึกษาหารือแลบอกบุญประชุมชนที่มีความเลื่อม-
ใสศรัทธาในพระพุทธไตรยรัตนนายกนี้ จึงได้จัดแยกกันไปเที่ยวเตี้ยได้
เงินมารวบรวมในที่ประชุมชน มีพระครูจันทรรัตน์เป็นประธาน
เป็นเงิน ๔,๐๐๐ บาท เพื่อได้จัดการปฏิสังขรณ์ แล้วข้าพระ-
พุทธเจ้าได้เตี้ยเงินส่วนการมหรสพสมโภช พระพุทธไตรยรั-
ตนนายก ๓ โรง หนึ่งหน้าจ้อ ๑ โรง แล้วได้ทราบเกล้าทราบกระ-
หม่อมว่า ได้ผ้าล่องรูปพระบาทจะเสด็จพระราชดำเนินทรงปิด
ทองพระพุทธไตรยรัตนนายก เป็นพระฤกษ์แลพระราชกุศลวัน
พิเศษ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีความปิตินดีที่จะได้พร้อมกัน
เผ้ากราบถวายบังคมใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยความกตัญญู
กตเวที

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ขอเดชะ

รายชื่อผู้จัดการบอกบุญในการปฏิสังขรณ์

ขุนพุทธรูปานุรักษ์

๑. จันสังเต็ง	๑๕. จันจันปี
๒. จันตันจิด	๑๖. จันตันไต้ปัด
๓. จันเหริง	๑๗. จันกิมขุนฮุด
๔. จันอ้งโป้	๑๘. จันวันแขงหญู
๕. จันลัมฮวด	๑๙. จันตันโอเบ้
๖. จันท่วปู่ไฮ้	๒๐. จันตันตัว
๗. จันสังไซ	๒๑. จันก้วยเอียน
๘. จันตันซัว	๒๒. จันอ้นเนวเจียน
๙. จันตันเซียงกัก	๒๓. จันตันไต้ลัว
๑๐. จันฮุนเกวียน	๒๔. จันอ้งปาน
๑๑. จันจงเหล่งจิด	๒๕. จันจิวเจี้ยวไหล
๑๒. จันเอี้ยวเอียงไถ่	๒๖. จันเอี้ยวเมงหลั
๑๓. จันบั้งไห่ฮ้อ	๒๗. จันจินหวดหลั
๑๔. จันก้วยกุน	

บัญชีรายพระนามแลนามท่านผู้ท่บริจาททรัพย์ในการ
 ปิตทองพระพุทธไตรยรัตนนายก ยังมีรายเงินแลจำนวนเงินแจ้ง
 ต่อไปใน

พระนามแลนามผู้บริจาค	รายเงิน		รวมเงิน		หมายเหตุ
	บ.	อ.	บ.	อ.	
กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ^๔	๘๐	—			
หม่อมเชอ ^๕	๒๐	—			
เจ้าจอมมารดา	๘๐	—			
เงินฉัฏฐวด	๑,๖๐๐	—			
บรรดาเงินที่เรียบร้อย	๔,๐๐๐	—			
			๔,๓๘๐	—	

ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้เกิดอุบัติเหตุ พระอนุพระพุทธรไตรรัตน์นายกได้พังทลายลงตลอดถึงพระปรางทั้งสองข้าง ขณะนั้นพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ขณะดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลอยุธยา ได้รายงานมายังกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงธรรมการ และลงมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากรขอพระอนุเคราะห์ให้ช่างขึ้นไปตรวจจัดการซ่อม ได้โปรดให้

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี^(๑) ขณะเป็นนายช่างปั้น และนาย
การะตึ่ นายช่างอินนิเียร์ ขึ้นไปสำรวจและทำแผนผังถวายเป็น
แล้วจึงเริ่มลงมือซ่อมเสร็จในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒

อนึ่ง พระอนุโลม ซึ่งคิดพระพักตร์พระพุทธรูปรัตนนายก
ของเดิมเป็นทองแดงปิดด้วยทองคำเปลวประดับพลอย เมื่อได้
ปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ พระญาณไตรโลก (ฉาย) เจ้าอาวาสในสมัย
นั้น ได้เก็บเศษทองที่เหลือติดกระดาก ซึ่งผู้มานมัสการได้ทิ้งไว้ใน
พระวิหาร จัดการสำรองได้ทองคำหนัก ๑๑ บาท ประราภจะ

-
- (๑) ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี เกิดในตระกูลพ่อค้านครฟลอเรนซ์
ประเทศอิตาลี เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ นามเดิมว่า
Professor Corrado Feroci สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลป
แห่งนครฟลอเรนซ์ และได้รับเกียรติเป็นศาสตราจารย์เมื่ออายุ ๒๓ ปี
เดินทางเข้ามารับราชการในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งช่างปั้น กรมศิลปากร กระทรวงวัง
เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นไทยเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๕ ศาสตราจารย์
ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้วางหลักสูตรและสร้างตำราเรียนในวิชาจิตรกรรม
และประติมากรรมและก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖
ได้เป็นผู้ออกแบบก่อสร้างอนุสาวรีย์สำคัญๆ ของชาติหลายแห่ง เช่น
พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี
อนุสาวรีย์ดอนเจดีย์ อนุสาวรีย์ท้าวสุทนต์ ฯลฯ เป็นต้น

เปลี่ยนพระอุณาโลมเป็นทองคำ พระยาโบราณราชธานินทร์และ
 กรอบครัว พร้อมด้วยผู้อื่นๆ ได้ร่วมใจกันบริจาคทองคำสมทบ
 ได้ทองหนัก ๔๖ บาท รวมกับของเดิมเป็น ๕๗ บาท จึงได้จัดทำ
 อุณาโลมใหม่เปลี่ยนเป็นทองคำ ยกขึ้นติดเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม
 พ.ศ. ๒๔๗๒ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้จัดการซ่อม
 ลงรักปิดทองใหม่ทั้งองค์อีกครั้งหนึ่ง

การทำร่อและเขื่อนกันน้ำวัดพนัญเชิง

ในสมัยโบราณ วัดพนัญเชิงมีปัญหาเกี่ยวกับถูกสายน้ำกัด
 เาะตลิ่ง และเนื่องจากวัดตั้งชิดตลิ่งทางทิศเหนือคือริมแม่น้ำป่าสัก
 มาก เมื่อน้ำกัดเซาะมากเข้าตลิ่งพัง เป็นเหตุให้ต้องรื้อถอนสิ่ง
 ก่อสร้างต่างๆ หนึ่งน้ำเข้ามาไว้ในภายในเสมอ แม่น้ำป่าสักจึงนับว่ามี
 อิทธิพลต่อวัดพนัญเชิงมาก แม่น้ำตอนนี้มีประวัติว่า ก่อนที่สมเด็จพระ
 ธรรมราชาธิราชที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จะมาสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น
 ที่ตั้งกรุงศรีอยุธยายังไม่ได้เป็นเกาะ มีลักษณะเป็นแหลม มีแม่น้ำ
 ล้อมรอบสามด้านยื่นไปทางทิศตะวันตก ทางด้านเหนือ ด้านใต้
 และด้านตะวันตกของแหลมนั้นจดแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ซึ่งไหลลง

ทางบางแก้ว ท้ายเมืองอ่างทอง มาทางบ้านโพธิ์สามต้น ลงทางหน้า
วัดแม่นางปลื้ม ผ่านคันทันเหนือพระราชวังออกบรรจบแม่น้ำน้อยที่
หัวแหลม ลงทางหน้าบ่อมเพชร เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
(พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว โปรดให้ขุดคลองคู
เมืองคันทันตะวันออก เริ่มจากแม่น้ำลพบุรีตั้งแต่หัวรอหน้าบ่อมมหา
ไชยลงไปบรรจบแม่น้ำที่หน้าบ่อมเพชร คือเหนือวัดพนัญเชิง
เรียกว่า คูชื่อหน้า ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
โปรดให้ขุดขยายคูพระนครให้กว้างออกไปเป็น ๑๐ วา ลึก ๓ วา
ต่อมาสายน้ำไหลลงทางคูชื่อหน้าแรงขึ้น กัดเซาะตลิ่งสองฟากฝั่ง
กว้างออกไปทุกที่จนกลายเป็นแม่น้ำ เรียกว่าแม่น้ำป่าสักในปัจจุบัน
นี้ เนื่องจากแม่น้ำป่าสักไหลผ่านทางคันทันตะวันออกของตัวเกาะ
อยุธยาเกือบจะเป็นเส้นตรง จึงทำให้กระแสน้ำไหลแรงมาก ยังเป็น
เหตุให้น้ำหลากแล้วน้ำจะแรงขึ้นอีก เมื่อมาถึงบริเวณหน้าวัดจีน^(๑)
และบ่อมหอราชฤทธิ แม่น้ำจะไหลอ้อมส่วนที่ยื่นเป็นแหลมนี้ไป
ผ่านหน้าบ่อมเพชร และไหลลงรวมแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกะจะ
วัดพนัญเชิงตั้งอยู่ริมฝั่งที่เป็นท้องทุ่งพอดี จึงถูกกระแสน้ำกัดเซาะ
ตลิ่งอย่างรุนแรงทุกปี

เรื่องการหาทางป้องกันไม่ให้สายน้ำกัดเซาะตลิ่งนี้ ปราภ
วามีการสร้างเครื่องป้องกันหลายครั้ง เป็นต้นว่าปักเสาทำรเพื่อ

(๑) ปัจจุบันเรียกว่า วัดรัตนชัย

บังคับให้กระแสน้ำที่มากกระทบตลิ่งอ่อนลง แต่ก็ไม่สามารถทาน
กระแสน้ำได้นาน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ได้มีโครงการจะสร้างเขื่อนกันกระแสน้ำที่วัดพนัญเชิง
อย่างถาวร แต่มีเหตุขัดข้องบางประการ จึงสร้างได้แต่รอแฉลบซึ่ง
ป้องกันตลิ่งได้ชั่วคราว เพิ่งจะสร้างเขื่อนถาวรได้ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑
นี้เอง

ในสมัยที่พระครูจันทรรัศมี (สอน) เป็นเจ้าอาวาสวัด
พนัญเชิง องค์ที่ ๖ ตลิ่งหน้าหอไตรหลังเดิมถูกน้ำกัดเซาะอยู่
เนื่อง ๆ จนเป็นเหตุให้ทรุดลง พระครูจันทรรัศมีได้ปักเสาทำรอก
กันสายน้ำชั้นรอกหนึ่ง และรื้อหอไตรเข้ามาปลูกข้างใน ต่อมาถึง
สมัยพระญาณไตรโลก (ฉาย) เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครู
จันทรรัศมี เป็นเจ้าอาวาส ริมตลิ่งยังถูกน้ำกัดเซาะพังลงปีละมาก ๆ
น่ากลัวจะเป็นอันตรายต่อสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในบริเวณนั้น ในปี พ.ศ.
๒๔๕๑ ท่านจึงมีหนังสือแจ้งเรื่องมายังกระทรวงธรรมการ ซึ่ง
ขณะนั้น เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิกโร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์) เป็น
เสนาบดี ขอให้ช่วยจัดการแก้ไข เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิกโรได้
ถามความเห็นไปยังข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า เวลานั้นได้
แก่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์) เมื่อยังดำรง
ตำแหน่งเป็นพระยาโบราณบุรานุรักษ์ พระยาโบราณราชธานินทร์

ขอให้ทางกรุงเทพ ฯ ส่งผู้เชี่ยวชาญออกไปตรวจดูสถานที่ร่วมกับฝ่ายข้าหลวงเทศาภิบาลเพื่อจัดทำเงื่อนไขต่อไป เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรจึงมีหนังสือถึงกระทรวงเกษตราธิการ ขอให้จัดเจ้าพนักงานกรมคลองออกไปตรวจดูสถานที่ กระทรวงเกษตราธิการได้จัดส่งนายช่างวิศวกรออกไปสำรวจ เมื่อกลับมา นายช่างคือ มิสเตอร์เคอร์ยง ได้ส่งแบบแปลนและรายงานที่จะก่อสร้างไปยังกระทรวงธรรมการ กำหนดงบประมาณที่จะก่อสร้างประมาณ ๕,๕๐๐ บาท กระทรวงธรรมการจึงส่งแบบแปลนและรายการทั้งหมดไปให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล แต่ทางมณฑลกรุงเก่าไม่สามารถหาช่างชาวเมืองนั้นมาดำเนินการก่อสร้างให้ถูกต้องตามแบบแผนนั้นได้ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลจึงมีหนังสือขอให้ส่งพนักงานโยธาจากกระทรวงโยธาธิการออกไปก่อสร้างเงื่อนไข ส่วนเงินที่จะใช้ก่อสร้างนั้น มีเงินผลประโยชน์วัดร้างพอจะนำมาจ่ายได้เป็นจำนวน ๕,๐๐๐ บาท ส่วนที่ขาดอีก ๕๐๐ บาท ขอให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้ออก แต่เนื่องจากกระทรวงธรรมการไม่มีงบประมาณที่จะทำการนี้ เสนาบดีจึงแจ้งไปยังพระครุฑจันทรรักษ์มี (ฉาย) เจ้าอาวาส ขอให้เรียกรายจากประชาชนและจีนเยี่ยงกงซึ่งอยู่ในวัดนั้น และถ้าหากเงินยังไม่ครบตามจำนวน จะขอพระราชทานเงินนิตยภัตต์พระสงฆ์ที่มีเหลือในปีนั้นมาสมทบ ในการนี้ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้

มีหนังสือกราบทูลเรื่องทั้งหมดแก่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ-
สมมตอมรพันธุ์ (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรม
ขุนสมมตอมรพันธุ์) ราชเลขาณูการ ขอให้ทำความขึ้นกราบบังคม
ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบแล้ว
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต

เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว กระทรวง
ธรรมการ ได้ส่งรายการไปขอให้กระทรวงโยธาธิการส่งช่างไปจัด
สร้างตามแบบแผนของกระทรวงเกษตรธิการ นายช่างในกระทรวง
โยธาธิการเห็นว่ายังไม่มั่นคงพอ จึงจัดทำรายการใหม่ ซึ่งต้องใช้
งบประมาณ ๘,๓๘๖ บาท กระทรวงธรรมการจึงขอให้ข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลและเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงเรียกรายหาเงินไว้ก่อ
สร้างตามแบบแผนใหม่ ได้เงินทั้งสิ้น ๖,๖๕๐ บาท แต่ยังไม่พอ
ภายหลังกระทรวงโยธาธิการชี้แจงมาอีกว่าตามรายการที่ประมาณไว้
ราคา ๘,๓๘๖ บาทนั้นอาจไม่สามารถสร้างเขื่อนถาวรได้ เพราะ
เมื่อสร้างแล้วน้ำเซาะดินให้เขื่อนพังลงเมื่อใดเขื่อนก็จะเป็นอันตราย
ได้ จึงประมาณการใหม่เป็นเงิน ๓๘,๐๐๐ บาท เจ้าพระยาศรีวิ-
วงศ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ปรึกษากับข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑล แต่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลเห็นว่าราคาเกิน
กำลังที่จะหาเงินมาได้ ทั้งโครงการที่กระทรวงโยธาธิการกำหนด

ชนนี้ก็ไม่รับรองแน่นอนว่าจะมั่นคงถาวรตลอดไป ฉะนั้นข้าหลวงเทศาภิบาลจะขอทำรอกันสายน้ำขึ้นเอง เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงมีหนังสือกราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขาธิการ ขอให้นำความทั้งหมดขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อความทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดทำได้

โครงการของพระยาโบราณราชธานินทร์ที่จะทำเครื่องป้องกันน้ำกักเซาะตลิ่งวัดพนัญเชิง คือขั้นแรกหาวิธีแก้สายน้ำไม่ให้ไหลเข้ากระทบตลิ่งข้างวัดโดยแรง ขั้นที่สองคือขุดปากคลองสวนพลูซึ่งอยู่ห่างวัดออกไปทางทิศตะวันออกให้กว้างและลึกกว่าเดิมเพื่อชักน้ำในแม่น้ำป่าสักให้ไหลเข้าทางคลองสวนพลู ไปออกทางปากแม่น้ำแม่เปี้ยเสียบ้าง น้ำที่ไหลทางทิศเหนือวัดจะได้อ่อนกำลังลงแล้วหยุดการกัดเซาะตลิ่ง ที่วางโครงการเช่นนี้ เพราะพระยาโบราณราชธานินทร์ได้สำรวจสถานที่มาแล้ว และพิเคราะห์ว่าในสมัยโบราณน้ำในแม่น้ำป่าสักคงจะไหลลงทางคลองสวนพลูไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากแม่น้ำแม่เปี้ย และแยกไหลผ่านด้านเหนือวัดพนัญเชิงไปออกวัดรอกที่ปากน้ำบางกะจะเท่านั้น ต่อมาเมื่อประชาชนพากันมาตั้งบ้านเรือนที่ปากคลองสวนพลูมากขึ้น มีการสร้างรอก

และจอกเรือแพตามปากคลอง ทำให้กระแสน้ำซาลง เป็นเหตุให้ปากคลองแคบและตื้นเขิน กระแสน้ำจึงไหลวกไปทางเหนือวัดพนัญเชิงทั้งหมด และที่วัดพนัญเชิงยังไม่เป็นอันตรายมากเหมือนขณะนี้ เพราะเมื่อก่อนมีเรือแพจอกเรียงรายอยู่หนาแน่นเป็นเครื่องช่วยกันกระแสน้ำได้บ้าง ต่อมาเรือแพเคลื่อนย้ายไปเหลือน้อยลงไม่มีสิ่งใดช่วยประทะสายน้ำ สายน้ำจึงเข้าประทะตลิ่งโดยตรงจนเกิดการพังทลายขึ้น แต่การขุดคลองสวนพลุนั้นต้องเสียทั้งค่าจ้างขุดและค่าเรือถอนบ้านเรือนของประชาชนเป็นเงินประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท เกินเงินทุนซึ่งหาไว้ได้เพียง ๑๒,๐๐๐ บาท ขณะนั้นถ้ากระทรวงธรรมการมีงบประมาณพอสำหรับจ่ายส่วนที่ยังขาด การขุดคลองสวนพลูก็จะสำเร็จในคราวนั้น แต่กระทรวงธรรมการไม่มีงบประมาณจึงได้สร้างรอแฉลบเท่านั้น โดยสร้างรอแฉลบจำนวนหลายรอเป็นระยะลงมาตั้งแต่เหนือน้ำถึงท้ายน้ำ ซึ่งเป็นวิธีกันสายน้ำให้ออกห่างตลิ่ง รอที่สร้างใช้เสาไม้แก่นขนาดใหญ่ปักเป็น ๒ แถวห่างกัน ๖ ศอก มีเกวียนค้ำ และปักตั้งแต่ริมคันตลิ่งยื่นออกมาในลำแม่น้ำยาว ๕ วา ไว้ระยะราว ๑๐ วาต่อ ๑ รอ เพื่อให้สายน้ำมากระทบรอที่ ๑ แล้วจะมากกระทบรอที่ ๒ และต่อๆ ไปไม่เข้าถึงตลิ่ง ระหว่างรอใช้อิฐหักหรือเรือที่ชำรุดทิ้งลงไว้ เมื่อกระแสน้ำอ่อนลงก็จะมีหินทรายเข้าไปทับถมในระหว่างรอนั้นเอง กระแสน้ำ

มีเครื่องกักขวางมากจะไม่ไหลเข้าปะทะตลิ่งโดยแรงอีก

หลายปีต่อมา พระญาณไตรโลก (ฉาย) ได้รื้อรอแฉลบที่พระยาโบราณราชธานินทร์สร้างนั้นเสีย นำเสาไม้มาสร้างเชื่อมกันตลิ่ง ต่อมาเขื่อนทานก้ำล้งน้ำไม่ได้เพราะกระแสน้ำเชี่ยวจัดจึงพังลงเป็นตอนๆ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงรับสั่งให้พระญาณไตรโลก (ฉาย) เป็นหัวหน้าจัดการขุดแ่งคลองสวนพลูให้กว้างขึ้นเพื่อช่วยแบ่งกระแสน้ำให้เบาลง แล้วให้นำเรือโป๊ะจ่ายเก่าๆ จมลงกับกระแสน้ำ ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำได้ ต้องย้ายกุฏิหลังใหญ่ ๕ ห้อง (ดูรูปที่ ๑๐) หันตลิ่งพังเข้าไปปลูกไว้กลางกลุ่มกุฏิ ย้ายศาลาการเปรียญ (ดูรูปที่ ๑๒) ไปตั้งไว้ริมกำแพง

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ กรมชลประทานได้สร้างเขื่อนกั้นน้ำชื่อเขื่อนพระราม ๖ (ราษฎรทั่วไปมักเรียกว่าเขื่อนท่าหลวง) ขึ้นตามโครงการชลประทานป่าสักใต้ ที่ตำบลท่าหลวง อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตัวเขื่อนอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอท่าเรือ เป็นระยะทาง ๔ กิโลเมตร ตรงช่องซุกตลิ่งของแม่น้ำป่าสัก สร้างเขื่อนกั้นน้ำในแม่น้ำป่าสักด้านเหนือเขื่อนให้สูงขึ้นพอที่จะส่งน้ำเข้าปากคลองระพีพัฒน์ ซึ่งเป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ของโครงการนี้ได้ตามจำนวนที่ต้องการ เพื่อจ่ายน้ำไปตามทุ่งนารังสิต ตัวเขื่อนพระราม ๖ นี้เริ่ม

สร้าง พ.ศ. ๒๔๖๐ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๓ ภายในบริเวณตัวเขื่อนประกอบด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างอื่นๆ อีกมากที่สำคัญคือ ประตูน้ำพระนารายณ์ สำหรับระบายน้ำที่เก็บกักไว้ ประตูน้ำสร้างเสร็จพร้อมตัวเขื่อน ประตูน้ำพระรามสำหรับให้เรือผ่าน เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๐ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๑ ประตูน้ำพระนเรศวร สำหรับให้เรือผ่านไปในลำน้ำป่าสักได้ตามปกติ เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๖๓ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๕ และทำนบดินทางคันเหนือของตัวเขื่อนสร้างขึ้นเพื่อกั้นลำน้ำป่าสักเดิม บังคับให้น้ำไหลมาทางตัวเขื่อนพระราม ๖ เริ่มสร้างและเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๕ การสร้างเขื่อนพระราม ๖ นั้นนับว่ามีประโยชน์มาก คือนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่การกสิกรรมแล้ว ยังทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำป่าสักซึ่งไหลผ่านวัดพนัญเชิงอ่อนลง เนื้อที่วัดพนัญเชิงบ้านริมน้ำซึ่งเคยพังบึงละลอกๆ ค่อยๆ เบาลง แต่ยังไม่หายขาด เพียงแต่ว่าเป็นไปที่เล็กละน้อยเท่านั้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๑ รอทักันเขื่อนวัดพนัญเชิงพังหมด สายน้ำกัดตลิ่งพังลงไปเรื่อยๆ ทุกปี รัฐบาลเห็นว่าถ้าหากปล่อยทิ้งไว้ ตัววิหารใหญ่อาจถูกกระแสน้ำกัดเซาะเข้ามาถึงและเป็นอันตรายได้ จึงตั้งงบประมาณสำหรับสร้างเขื่อนกันน้ำขึ้น โดยให้จัดสร้างเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็ก รวมเงินทั้งที่มีผู้บริจาค เงินรายได้

ของวัด และเงินที่วัดกู้มาจากการธนาคารเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๒,๖๒๐,๘๑๙.๔๕ บาท และได้มอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ดำเนินการจัดสร้าง กรมชลประทานได้ดำเนินการสำเร็จเรียบร้อย สามารถป้องกันกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่งได้ดีจนถึงปัจจุบันนี้

สิ่งสำคัญในวัดพนัญเชิง

สิ่งสำคัญในวัดพนัญเชิงซึ่งสมควรจะได้ทราบมีดังต่อไปนี้

๑. พระอุโบสถ มีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบทรงโรง กว้าง ๕ วา ๖ นิ้ว ยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว หนามุขยาว ๓ วา สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๖๖ เศษ เป็นมุขลดไม่มีลวดลายประดับ ระหว่างประตูคานหน้าทำซุ้มติดกับผนัง ภายในซุ้มประดิษฐาน พระพุทธรูป ๑ องค์

ประวัติการสร้างและปฏิสังขรณ์

ตามตำนานเล่าว่า พระยาเชื้อรามัญไม่ปรากฏนามคนหนึ่ง ร่วมกันกับบุตรเขย สร้างพระอุโบสถและพระวิหารคู่กัน ถวายไว้เบื้องหน้าพระวิหารหลวงพระพุทธเจ้าพนัญเชิง ผู้เป็นพ่อสร้างพระอุโบสถอยู่ทางเบื้องขวา และบุตรเขยสร้างพระวิหารอยู่ทางเบื้องซ้าย มีขนาดและลักษณะเหมือนกัน ไม่ปรากฏหลักฐาน

ว่าสร้างไว้เมื่อใด ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระพุทธ-
ไตรรัตนนายก ได้บูรณะปฏิสังขรณ์โบสถ์ วิหาร และสิ่งสำคัญ
อื่นๆ ภายในวัดด้วย สันนิษฐานว่า ซ่อฟ้าใบระกาพระอุโบสถจะ
เป็นฝีมือของพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น)

ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๔ พระอุโบสถที่ปฏิสังขรณ์ไว้
แต่เดิมชำรุดลง พระครูจันทรรักษ์มี (พลอย) ได้ทำหนังสือกราบ
บังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ พร้อมทั้งขอ
รับพระราชทานพระราชทรัพย์และช่างหลวงออกไปด้วย จึงมี
หลักฐานดังนี้ คือ

๓๔

วันที่ ๒๖ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

แจ้งความมายัง พระยาศรีสุนทรโวหาร สภาเลขาธิการ
ขอได้นำความกราบทูล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรม
พระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ทรง
ทราบฝ่าพระบาท ในที่ประชุมปลุกเสก

ด้วยพระครูจันทรรักษ์มีวัดพนันเชิงกรุงเก่ามีลิขิตมาว่า พระ-
อุโบสถวัดพนันเชิงชำรุดหลายแห่ง คือ ซื่อขาด ๒ ซื่อ ที่จวนขาด

อีก ๑ ชื่อ น้อยฟ้าใบระกาทางหงษ์เสียหมด หลังการวิวาห์ร้าง
 หลายแห่ง ยังตัวไม้ทั้งปวงเสียเป็นอันมาก พระครูจันทรธัมมี
 พร้อมด้วยสัปรุชย์ประชุมปรึกษาในการที่จะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
 มีผู้ศรัทธาได้ออกเงินตามกำลังได้เงิน ๒๕ ชั่ง กับส่วนของพระครู
 จันทรธัมมีเอง ๓ ชั่ง รวมเป็น ๒๘ ชั่ง ที่จะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
 จึงได้มีมติขิตมาขอพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์พระอุโบสถที่ชำรุด
 นั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า การที่พระครูจันทรธัมมี
 ชักชวนสัปรุชย์เรียโรปฏิสังขรณ์พระอุโบสถนี้เป็นการดี ควร
 พระราชทานพระบรมราชานุญาต แต่การปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
 ในพระอารามหลวงเช่นนี้ เคยพระราชทานเงินหลวงช่วยเหลือจน
 บ้างเป็นทางอุดหนุนชักนำให้เจ้าอาวาสชักชวนสัปรุชย์ทำการ
 ปฏิสังขรณ์พระอาราม ที่ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล
 ทรงอุปถัมภ์ด้วย แต่รายนี้จะพระราชทานหรือคงประการใดสุดแล้ว
 แต่จะโปรดเกล้าฯ ส่วนการที่จะปฏิสังขรณ์จะได้รับใส่เกล้าฯ มี
 ตราตอบพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้รับจัดการปฏิสังขรณ์
 ตามประสงค์

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ภาสกรวงศ์

ที่ประชุมเสนาบดี

วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

เรียนมายังท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือ ที่ ๑๒/๑๓๔๕ ลงวันที่ ๒๖ เดือน
 ก่อน ว่าด้วยพระครูจันทรรักษ์มี วัดพนัญเชิงกรุงเก่า มีลิขิต
 มาว่า พระอุโบสถวัดพนัญเชิงชำรุด พระครูจันทรรักษ์พร้อมด้วย
 สัตบุรุษมีศรัทธาออกเงินที่จะปฏิสังขรณ์ จึงมีลิขิตมาขอพระราช-
 ทานพระบรมราชานุญาต เจ้าคุณเห็นว่าควรพระราชทานพระบรม
 ราชานุญาต แลว่าการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถพระอารามหลวงเช่นนั้น
 เคยพระราชทานเงินหลวงช่วย แต่รายนี้จะพระราชทานถวายคปร
 การไฉน เห็นว่า การที่จะอนุญาตให้พระครูจันทรรักษ์มีปฏิสังขรณ์
 นั้นไม่ขัดข้องอันใด แต่ที่ว่าจะพระราชทานเงินหลวงช่วยฤๅไม่นั้น
 ควรเจ้าคุณจะนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา แล้วแต่จะทรง
 พระราชศรัทธา.

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถใหม่ โดย
 เปลี่ยนข้อฟ้าใบระกาจากไม้เป็นปูนปั้น บานประตูหน้าต่างซึ่งของ
 เกิมซ่อมไว้แต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ลงรักปิดทองใหม่ ลวดลายเลียน
 แบบของเกิม เปลี่ยนพื้นพระอุโบสถจากกระเบื้องเป็นพื้นหินอ่อน
 ซ่อมฐานพระประธานและลงรักปิดทอง สิ้นเงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท

สิ่งสำคัญในพระอุโบสถ

ในพระอุโบสถมีพระประธาน ๕ องค์ (ดูรูปที่ ๖) นั่งเรียงเป็นแถว มีขนาดองค์ไม่เท่ากัน คือ

๑. พระพุทธรูปองค์ใหญ่อยู่กลาง ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๕ ศอก สูง ๒ ศอก ๑๒ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๔ ศอก สูงตลอดพระรัศมี ๕ ศอก ๑๑ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ลงรักปิดทอง สมัยอยุธยา

๒. พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เบื้องขวา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๓ ศอก สูง ๒ ศอก ๕ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๓ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๔ ศอก ๑๑ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปสำริด สมัยสุโขทัย

๓. พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ เบื้องขวา ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑๒ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๒ ศอก ๔ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น สมัยอยุธยา

๔. พระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เบื้องซ้าย ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๓ ศอก ๖ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๑๒ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๑๓ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๕ ศอก เป็นพระพุทธรูปนาก สมัยสุโขทัย

๕. พระพุทธรูปองค์ที่ ๓ เบื้องซ้าย ปางมารวิชัย ฐานกว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว สูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑๖ นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี ๒ ศอก ๑๒ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ลงรักปิดทอง สมัยอยุธยา

พระพุทธรูปทั้ง ๕ องค์นี้ ไม่ปรากฏนามแต่อย่างใด สำหรับพระพุทธรูปพระสาริจและพระพุทธรูปนาคสมย์สุโขทัย ไม่ปรากฏเวลาและผู้สร้าง สันนิษฐานว่า สร้างในสมัยสุโขทัยตอนปลายประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ เก็บหุ้มปูนแล้วลงรักปิดทองไว้ เข้าใจว่าจะหุ้มมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ครั้งปี พ.ศ. ๒๔๔๙ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้นำผ้าพระกฐินมาทอด ณ วัดพนัญเชิงนี้ ขณะเมื่อทำความสะอาดสถานที่ ได้พบรอยปูนกะเทาะออก จึงเห็นว่าเป็นพระสาริจและพระนาคพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้ มีขนาดใหญ่กว่าพระพุทธรูปของ ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม

นอกจากนี้มีพระอัครสาวก ๒ องค์ เป็นชนิดพระปั้นยืน สูง ๓ ศอก ๑ นิ้ว เท่ากันทั้งสององค์

๒. พระวิหารเขียน

พระวิหารเขียน คือ พระวิหารตั้งคู่กับพระอุโบสถ อยู่
เบื้องซ้ายพระวิหารหลวง ซึ่งกล่าวไว้ในตำนานการสร้างโบสถ์ว่า
บุตรเขยพระยารามัญเป็นผู้สร้าง ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรง
โรง วัตรอบนอกยาว ๘ วา ๑๘ นิ้ว กว้าง ๔ วา ๒ ศอก ๑ คืบ
๙ นิ้ว หน้ามุข ๗ ศอก ๓ นิ้ว สูงจากพื้นถึงอกไก่ ๒ วาเศษ
เป็นมุขลดมีซุ้มหน้าเหมือนพระอุโบสถ ภายในซุ้มประดิษฐาน
พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยา ปางมารวิชัย ๒ องค์ตั้งเรียง
กัน หน้า หลัง เติมพระวิหารเขียนที่ผนังด้านหน้ามีลายเขียนเรื่อง
मारผจญ ผันทั้งสองด้านเขียนเป็นพลมาร ด้านขวาตอนมารเข้า
ผจญ ด้านซ้ายตอนมารหนี นอกจากนี้เขียนเป็นลายกระถางต้นไม้
ต่างๆ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกวิหารนี้ว่า วิหารเขียน

ปัจจุบันนี้เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ลวดลายเขียนต่างๆ ได้
ลบเลือนไป และเมื่อได้มีการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสนาสนะภายใน
วัดในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ พระวิหารเขียนถูกลบปูนเป็นพระวิหารใหม่

สิ่งสำคัญในพระวิหารเขียนมีพระพุทธรูปปูนปั้น สมัย
อยุธยา (ดูรูปที่ ๔)

๓. พระวิหารหลวง

พระวิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก เรียกพระวิหารหลวง สูงแต่พื้นถึงอกไก่ ๑๘ วา ๒ ศอก กว้าง ๑๓ วา อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจตุรัส ตามฝาผนังใหญ่ทั้ง ๔ ด้านเจาะช่องเป็นซุ้มไว้พระพุทธรูปและพระพิมพ์เป็นระยะอย่างเป็นระเบียบ ช่องพระพิมพ์นั้นสำหรับบรรจุพระพิมพ์ ๘ หมื่น ๔ พันองค์ เป็นพระขนาดเล็ก ซึ่งภาษาชาวบ้านเรียกว่าพระงั่ง การเจาะซุ้มไว้พระนี้น่าจะสันนิษฐานว่า ช่างผู้สร้างคงจะเปลี่ยนรสนิยมในการเขียนภาพมาเป็นเจาะซุ้มแทนมีลวดลาย (ดูรูปที่ ๓)

เสาศาภายในพระวิหารหลวงเขียนด้วยดินสีแดงตัดเส้นเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๔ ปัจจุบันได้ลบเลือนด้วยควันธูปเทียนที่ผู้มานมัสการบูชาพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก หัวเสาประดับด้วยบัวกลุ่มสมัยอยุธยา รอบผนังทั้งสี่ด้านตั้งพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ไว้ พระวิหารหลวงนี้มีศิลปกรรมสมัยอยุธยา คือบานประตู (ดูรูปที่ ๔) ซึ่งสลักเป็นลายก้านขดยกดอกนูนออกมาเหนือลวดลาย

๔. กุฏิใหญ่ ๕ ห้อง

กุฏิใหญ่ ๕ ห้อง ยาว ๔ วา ซีกกว้าง ๓ วา มีเฉลียงรอบ

สถานคล้ายตำหนัก สันนิษฐานว่าจะเป็นตำหนักเจ้าองค์ไค
องค์หนึ่งจากกรุงเทพมหานครประทานไว้ สร้างขึ้นเมื่อรัชกาล
ที่ ๔ สมัยที่พระกรุ้มงคลเทพมุนี (ปิ่น) เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด
เกิมใช้เป็นหอสวดมนต์ปลูกอยู่ริมน้ำ ครั้นถึงสมัยที่พระญาณไตร
โลก (ฉาย) จึงได้ย้ายหนีสลิ่งเข้าไปปลูกไว้กลางหมู่กุฏิ เมื่อปี พ.ศ.
๒๕๐๗ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ สิ้นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท ปัจจุบันใช้
เป็นที่พระสงฆ์จำพรรษา (ดูรูปที่ ๑๐)

๕. ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญ (ดูรูปที่ ๑๒) อยู่ทางทิศตะวันตก เป็น
ศาลาทรงไทยสร้างด้วยเครื่องไม้ เป็นสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔
ขนาดยาว ๑๑ วา กว้าง ๖ วา มีเฉลียงสองชั้น หน้านั้นสลักลวด
ลายประดับด้วยซ้อฟ้าใบระกา ภายในเพดานประดับด้วยดาว
ระหว่างคอสองมีภาพเขียนพุทธประวัติโดยรอบ จารึกว่าเขียนเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๒ ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำบุญเลี้ยงพระ เกมศาลาการ
เปรียญหลังนี้สร้างไว้ทรงริมเขื่อนกั้นเหนือ สร้างโดยพระครูจันทร
รัศมี (แสง) ขณะเมื่อยังปกครองวัดรอ และพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า
วัดพนัญเชิง ในสมัยพระกรุ้มงคลเทพมุนี (ปิ่น) ปกครองวัดอยู่
พระญาณไตรโลก (ฉาย) ได้ย้ายหนีสลิ่งพังไปปลูกไว้ใกล้เขื่อน

หน้าวัดบริเวณที่เป็นสนามหลังกุฏิเจ้าอาวาสปัจจุบันนี้^๕ ครั้นนั้นได้
เปลี่ยนเสาเก้าที่ชำรุดใหม่ทั้งหมด ในสมัยที่พระเทพวงศาจารย์
(แกร สุมโน) เป็นเจ้าอาวาส ได้มีการปรับปรุงแผนผังวัดและจัด
ระเบียบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ให้สวยงามเห็นว่าศาลาการเปรียญแต่เดิม
นั้นตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะสม จำเริญจะรื้อเสีย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๗
ครั้งนั้นได้มีชาวยุโรปมาติดต่อขอซื้อถ้วยจำนวนเงินที่ถูกรมาก คณะ
กรรมการวัดจึงมีมติไม่สมควรขายให้แก่ชาวต่างประเทศ จึงได้รื้อ
ปลูกใหม่ดังปัจจุบันนี้^(๑) ได้บูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘
สิ้นงบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

สิ่งสำคัญในศาลาการเปรียญ

สิ่งสำคัญที่เก็บรักษาไว้ในศาลาการเปรียญนี้ คือ บุษบก-
ธรรมาสน์ บุษบกธรรมาสน์นั้นกล่าวว่าได้สร้างขึ้นมาแทนธรรมาสน์
หลังเก่า ซึ่งมีลักษณะยาวรี บรรจุพระสวดได้ ๔ รูป มีมุขและช่อฟ้า
ใบระกา พระกรุ้มงกลเทพมุนี (ปิ่น) จำลองแบบสร้างมาแต่วัด
สุวรรณการาราม ไฟไหม้เสียเมื่อประมาณ ๒๕ ปีมานี้ จึงได้
สร้างบุษบกธรรมาสน์หลังขึ้นมาแทน

(๑) เป็นคำบอกเล่าของอุบาสกที่อาศัยอยู่ในวัดนี้

๖. เมรุยอคมณฑป

เมรุยอคมณฑป สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ หลังจากเป็น
ยอคมณฑป ๕ ชั้น พระครูมณฑลเทพมุนี (ปิ่น) สร้าง เติมจะ
สร้างไว้ที่ใดไม่ปรากฏ ต่อมาเมื่อพระครูมณฑลเทพมุนี (ปิ่น) มรณ
ภาพแล้ว จึงรื้อมาปลูกไว้ข้างทางเดินด้านตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบัน
เลิกใช้เผาศพแล้วได้ก่อปูนปิดผนังเมรุด้านหลังทับ และทำรั้วเหล็ก
กันไว้ทั้งสามด้าน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นเลียนแบบ
ทวารวดี ด้านหน้าเมรุมีใบเสมาใหญ่ของวัดโลกประดิษฐานอยู่

๗. ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก

ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก เป็นศาลเจ้าของชาวจีน ถือว่า
เป็นที่สถิตของพระนางสร้อยดอกหมาก ธิดาพระเจ้ากรุงจีนซึ่งเป็น
มเหสีของพระเจ้าสุยยามฝั่ง ตามที่กล่าวไว้ในตำนานการสร้างวัด
ชาวจีนเรียกว่า “ศาลเจ้าแม่อาเนี้ย” ตั้งอยู่ริมหน้าด่านเหนือนอก
กำแพงแก้ว เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสร้างตามแบบสถาปัตยกรรม
จีน (ดูรูปที่ ๕) กล่าวกันว่ามูลนิธิตั้งของชาวจีนเป็นผู้สร้าง ไม่ปรากฏ
ว่าสร้างไว้เมื่อใด मुखด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปไตรรัตนนา-
ยกจำลอง ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๕ นิ้ว สูง ๒๔ นิ้ว พระพุทธรูปไตร-
รัตนนายกจำลององค์นี้ประชาชนจะอาราธนาออกแห่เมื่อถึงเทศกาล

สงครามก็เป็นประจำปี

มุขก้านหลังเป็นอาคารสองชั้น ชั้นบนตั้งแท่นบูชาและรูป
เจ้าแม่สร้อยดอกหมาก ชั้นล่างตั้งแท่นบูชารูปเจ้าพ่อกวนอู

ใกล้ ๆ ศาลนี้มีสมอเรืออันหนึ่ง ชาวบ้านมขนมาจากท่า
หน้าหน้าวัด กล่าวกันว่าเป็นสมอเรือของนางสร้อยดอกหมาก

๘. เมรุ

เมรุที่ใช้เป็นที่ฌาปนกิจในปัจจุบันนี้ สร้างขึ้นในบริเวณที่
เคยเป็นวัดมณฑปมาก่อน (ดูรูปที่ ๑๔) เป็นเมรุเตาอบสร้างขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๑๑ ด้วยเงินผลประโยชน์ของวัด หลังจากเป็นมณฑป
มีศาลาบำเพ็ญกุศล ๒ ศาลา และสถานที่บรรจุศพอีก ๑ หลัง สิ้น
งบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

นับตั้งแต่พระราชทานนิตราจารย์ มาดำรงตำแหน่งเจ้า
อาวาส กุฎีเสนาสนะ พระวิหารและองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก
ซึ่งได้ชำรุดทรุดโทรมลงเป็นอันมาก เนื่องจากว่างเว้นการบูรณะ
ปฏิสังขรณ์มานาน ก็ได้รับการบูรณะ ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการ
ดำเนินการปฏิสังขรณ์ขึ้น ซึ่งประกอบทั้งคณะสงฆ์และคฤหัสถ์ ได้
เริ่มทำการปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นต้นมา มีรายการทั้ง
ต่อไปนี้ คือ

๑. จัดสร้างเขื่อนถาวร ทั้งหินบ่อนกันมิให้ตลิ่งหน้าวัดพัง
โดยมอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ทำการก่อสร้าง

๒. จัดสร้างกำแพงแก้ว รอบพระวิหารหลวง

๓. ทำซุ้มประตูกำแพงแก้ว รวม ๗ ซุ้ม

๔. จัดซ่อมแท่น กลีบบัว และพัคยศ ตลอดจนพระ-
อัครสาวกซ้ายขวา

๕. ซ่อมองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ลงรักปิดทองใหม่
ทั้งองค์

๖. ทำรั้วเหล็กกรอบองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก

๗. สร้างถนนตามแนวบริเวณวัด ให้การติดต่อสะดวก
ยิ่งขึ้นหลายสาย

๘. สร้างศาลาการเปรียญ ตามแบบแปลนของกรมคิ-
ฬากร เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็น
เงินทั้งสิ้น ๖๕๕,๗๒๘ บาท (ดูรูปที่ ๑๓) ปัจจุบันใช้เป็นสถานที่
ศึกษาปริยัติธรรมบาลีแบบใหม่

๙. ย้ายกุฏิแนวเดิมซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขื่อนหน้าวัด และชำรุด
ทรุดโทรมมาก มาปลูกไว้ให้ได้แนวกับพระวิหารหลวงและศาลา
การเปรียญที่สร้างขึ้นใหม่ ทำให้บริเวณหน้าวัดกว้างขวาง และ
สวยงามยิ่งขึ้น

นอกจากนั้นได้มีสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่ประชาชนได้สร้างอุทิศถวายเป็นพุทธบูชาไว้อีกหลายอย่าง เช่น หอระฆัง เป็นต้น

ศิลปวัตถุภายในวัด

ในวัดพนัญเชิง มีศิลปวัตถุอื่น ๆ คือ

๑. บุษบกธรรมาสน์ อยู่ในศาลาการเปรียญหลังเดิม
๒. ตู้พระธรรมลายรดน้ำ สมัยอยุธยา อยู่ในหอไตร
๓. หีบใส่พระธรรม อยู่ในหอไตร
๔. หีบพระม้าย อยู่ในกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง
๕. สันนิษฐานว่าแท่นพระพุทธรองค์เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธรสาวกมหากัสสป มาถวายบังคมพระบรมศพ เกิดปาฏิหาริย์พระบาทยื่นออกมา
๖. ชันทองเหลือง ๑ ชัน วัดปากโคยรอบ โต ๙ กำ
๗. กระตะทองเหลือง ๑ ใบ โต ๑๓ กำมือ กล่าวว่าวัดใช้สำหรับกวนกระยาสารเป็นประจำ
๘. ธรรมาสน์ตั้งเก้าอี้ ได้รับพระราชทานเมื่อคราวงานฉลองพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สลักตรา จ.ป.ร. อยู่ด้านหลัง

๙. พระบรมรูปหล่อรัชกาลที่ ๕ ทรงเครื่องยศจอมพล
ทหารบก

๑๐. พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ มีตู้บรรจุพร้อม

นอกจากนี้มีศิลปวัตถุอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น เครื่อง
ถ้วยเบญจรงค์ เครื่องลายคราม เครื่องทองเหลือง และพระ-
พุทธรูปอยู่ตามกุฏิต่างๆ

การศึกษา

การศึกษาของวัดพนัญเชิง ในชั้นเดิมสอนตามแบบสมัย
โบราณ ที่เรียกว่าสอนหนังสือที่วัด และได้จัดตั้งโรงเรียนสอน
ภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดการเกี่ยวกับการ
ศึกษาในภูมิภาค ซึ่งใช้วัดเป็นศูนย์กลาง และมีพระในวัดเป็น
อาจารย์ผู้สอน อยู่ในความดูแลของคณะสงฆ์ ครั้นนั้นพระครู
จันทรรัตน์ (พลอย) เป็นผู้ปกครองวัด และตัวท่านเองเป็นครูผู้สอน
เมื่อท่านลาสิกขาบทแล้ว การศึกษาก็หยุดชะงัก

เมื่อพระญาณไตรโลก (ฉาย) เป็นผู้ปกครองวัด จึงได้จัด

ทั้งโรงเรียนภาษาไทย และภาษาบาลีขึ้น พระสว่าง เปரியัญ ๓
 ประโยค สำนักวัตรราชบุรณะ เป็นผู้สอนวิชาภาษาบาลี

การศึกษาด้านประชาบาล

พระเทพวงศาจารย์ (แกร) เมื่อย้ายมาปกครองวัดใหม่ๆ
 ได้ส่งเสริมการศึกษาด้านประชาบาล เดิมให้นักเรียนอาศัยเรียนที่
 ศาลาการเปรียญหลังเก่า (ดูรูปที่ ๑๒) ต่อมาได้สร้างอาคารโรงเรียน
 ใหม่ท้ายวัด คือบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งวัดโคก (ดูรูปที่ ๑๓)

การศึกษาปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ มหาเถรสมาคมได้มีนโยบายให้วัด
 ต่างๆ จัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่ เพื่อให้ภิกษุ
 สามเณรศึกษาวิชาความรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรมให้กว้างขวาง
 ยิ่งขึ้น โดยเปิดให้มีการสอนทั้งภาษาบาลีศึกษาและสามัญศึกษา
 ควบคู่กัน ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค พระเทพโสภณ
 เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ได้พิจารณาเห็นว่า จังหวัดพระนคร
 ศรีอยุธยาเป็นจังหวัดใหญ่ สมควรจะมีโรงเรียนปริยัติธรรมแผนก
 บาลีแผนใหม่ เพื่อเป็นเกียรติแก่จังหวัดด้วย และวัดที่เหมาะสม

ที่จะเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนนั้นควรเป็นวัดพญ์เชิงวรวิหาร จึง
ได้ร่วมปรึกษากับพระเทพวงศาจารย์ (แกร) จัดตั้งโรงเรียนขึ้น
ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ประกอบด้วยคณะกรรมการ คือ

๑. พระเทพโสภณ เจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม
๒. พระครูจันทรสุทธิคุณ (สิงห์ จิตฺตมโ) รองเจ้าอาวาส
วัดพญ์เชิง
๓. พระครูสาธุกิจโกศล (ไทย์ มุตฺตกาโม) เจ้าอาวาสวัด
ทองป
๔. พระมหาแก้ว อธิสโก วัดพญ์เชิง
๕. นายวิโรจน์ กมลพันธ์

โรงเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่ เปิดทำการสอน
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ใช้ศาลาการเปรียญหลังใหม่เปิดทำการสอน มี
พระภิกษุสามเณรจากวัดต่าง ๆ ภายในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
เข้ารับการศึกษาคำนวณ ๘๐ รูป และมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ
ในปีต่อมา ปัจจุบันมีพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนอยู่ประมาณ
๑๕๐ รูปเศษ

ครูอาจารย์ผู้ทำการสอน ได้รับความอุปถัมภ์มาจากมหา-
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ และพระเปรียญผู้ทรงคุณวุฒิ
ในวัดพญ์เชิง และวัดอื่นๆ และครูอาจารย์จากโรงเรียนอยุธยา
อนุสรณ์ โรงเรียนจิระศาสตร์วิทยา

ขนบธรรมเนียมของวัด

ศาสนกิจพระภิกษุตามแผนปฏิบัติ เช่น การทำอุโบสถ
สังฆกรรม และธรรมสวณะ ได้ทำกันเสมอทุกปี และทุกวัน
ธรรมสวณะ วันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา ได้ประกอบ
พิธีตามกาลนิยมทุกปี การทำกิจวัตรเข้าเฝ้า ได้ปฏิบัติเป็น
ประจำตลอดปี

งานเทศกาล

งานสงกรานต์

เทศกาลมหาสงกรานต์ประจำปี ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน
เป็นงานใหญ่และสำคัญงานหนึ่ง ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวไทย
จะพร้อมใจกันนมัสการพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก แล้วทำพิธีเวียน-
เทียนประทักษิณรอบองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายกเป็นเวลาติดต่อกันถึง ๕ วัน

งานสงฆ์และห่มผ้า

ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือนเมษายน พิธีนี้คือสงฆ์
พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก แล้วทำพิธีเปลี่ยนภูษาที่ห่มองค์พระแต่
เดิม ซึ่งประชาชนผู้สงฆ์ในปีก่อนห่มถวายเป็นพุทธบูชามาครบ

๑ ปีใหม่ ส่วนผ้าห่มผืนเก่าจะฉีกออกเป็นชั้นเล็กชั้นน้อยแจกจ่าย
เป็นอนุสรณ์แก่ผู้มานมัสการสำหรับนำไปบูชา

งานทรงกระจากหรืองานงิ้ว

งานนมัสการหลวงพ่อพุทธไทรรัตนนายก ชาวจีนเรียกหลวง
พ่อเข้าปออง เป็นงานงิ้ว เรียกว่า “งานงิ้วเดือน ๙” ตรงกับวัน
สิ้นเดือน ๙ ของจีน การนับเวลาตามคติจีนบางปีมีเดือนเกินก็เลื่อน
จากสิ้นเดือน ๙ เป็นสิ้นเดือน ๑๐ ซึ่งนับตามจันทรคติ จะมีการ
ละเล่นคือ งิ้ว และมหรสพอื่นๆ กำหนดงาน ๓ วัน ตั้งแต่วัน
แรม ๑๒-๑๓ และ ๑๔ ค่ำ ถือว่าเป็นงานนมัสการหลวงพ่อพุทธ
ไทรรัตนนายกครั้งยิ่งใหญ่ประจำปี มีประชาชนชาวจังหวัดพระนคร
ศรีอยุธยาและจังหวัดใกล้เคียงทั่วไปเดินทางมานมัสการนับเป็น
จำนวนหมื่นๆ คนทุกปี

งานตรุษจีน

งานง้วนนับเป็นงานสำคัญไม่แพ้งานงิ้วเดือน ๙ เริ่มงานเมื่อ
ถึงตรุษจีนทุกปี กำหนด ๕ วัน ประชาชนชาวจีนและชาวไทย

จะหลังไหลกันไปนมัสการพระพุทธรูปรัตนนายกอย่างไม่ขาดสาย
เริ่มตั้งแต่เวลา ๒๔.๐๐ น. ของวันตรุษจีนวันแรก เป็นต้นไป
กล่าวว่าประเพณีพระวิหารจะเปิดติดต่อกันทั้งกลางวันและกลางคืนตลอด
๕ วัน

งานนอกเทศกาล

วันปรกตินอกจากงานเทศกาลดังกล่าวมาแล้ว จะเปิดให้
ประชาชนเข้านมัสการพระพุทธรูปรัตนนายกกระหว่างเวลา ๘.๐๐ น.
ถึง ๑๗.๐๐ น. ทุกวัน

ลำดับเจ้าอาวาส

และ

ถาวรวัตถุที่สร้างและปฏิสังขรณ์เมื่อมาปกครอง

ตั้งแต่เมื่อสร้างพระอารามมา ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็น
ผู้ปกครองวัด สันนิษฐานว่าวัดพนัญเชิงจะมีผู้ปกครองวัดที่มี
เกียรติคุณมีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยมาแต่เดิมตั้งแต่สมัย
กรุงศรีอยุธยา ท้ายปรากฏว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีได้กอบกู้
เอกราชและปราบปรามบรรดาก๊กต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระเพื่อก่อ
สร้างบ้านเมืองขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียว ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ ได้เสด็จ
ยกกองทัพลงไปปราบก๊กเจ้าพระยาานครศรีธรรมราช เมื่อจัดการ
ปกครองเรียบร้อยแล้วจะเสด็จกลับพระนคร พระราชพงศาวดารกรุง
ธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวว่า “อนึ่ง ทรงพระกรุณา
ให้ราชบัณฑิตจัดพระไตรปิฎกลงบรรทุกเรือเข้ามากรุงเทพฯ แต่พอ
จำลองได้ทุกพระคัมภีร์แล้วจึงเชิญออกไปไว้ดังก่อน และพระอาจารย์
ศรีซึ่งหนีแตกไปอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้นให้นิมิตต์เข้ามากับ
สานุศิษย์ด้วย”

พระอาจารย์ศรีองค์นี้คือ สมเด็จพระสังฆราชศรี ซึ่งเดิม
อยู่วัดพนัญเชิง ตำบลคลองสวนพลู จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
จะได้เป็นเจ้าอาวาสหรือไม่ ไม่ปรากฏ ได้หนีพม่าออกไปอยู่เมือง
นครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีได้นิมิตต์เข้ามา
ยังกรุงธนบุรี สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สถิต ณ วัด
อรุณราชวราราม และได้เป็นสังฆราชองค์แรกในราชวงศ์จักรี
เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางพุทธศาสนาอย่างสูง และเป็นประธานใน
การทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ด้วย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งเจ้าอาวาสผู้ปกครองวัด

เพิ่งปรากฏเป็นหลักฐานเริ่มแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ คือตำแหน่ง
พระครูมงคลเทพมุนี นามเดิมปิ่น

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๑

พระครูมงคลเทพมุนี นามเดิมปิ่น ชาตินามอยู่ตำบล
ลำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มี
อายุอยู่ในระหว่างรัชกาลที่ ๓ และ ๔ เดิมเป็นอริการอยู่วัดรอ เมื่อ
ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นตำแหน่งพระครูมงคลเทพมุนีแล้ว
โปรดให้ย้ายมาครองวัดพนัญเชิง ท่านมีคุณวุฒิชำนาญในการช่าง
ไม้ ปรากฏว่าเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว จนได้โปรดให้เป็นผู้กำกับการพระพุทธรบาท

ตำแหน่งพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) นี้ จะมีสมณศักดิ์
เป็นเพียงพระครูหรือพระราชาคณะเหมือนปัจจุบันนี้หรือไม่ ไม่
อาจทราบ พระญาณไตรโลก (ฉาย) กล่าวว่า พัดยศของท่านคล้าย
กับพัดยศพระครูเจ้าคณะจังหวัด ชาวบ้านเรียกท่านว่าเจ้าคุณมงคล
เทพมุนีทั้งสิ้น ทำเนียบสมณศักดิ์เรียกว่า “พระครูมงคลเทพมุนี
ศรีรัตนไพโรวัน ปรรัตตะประเทศเขตต์อรัญวาสีพิตร สถิตย-
พระพุทธรบาทเมืองปรรัตตะ บังคับคณะพระพุทธรบาท เป็นพระ

ราชาคณะ”(๑) ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า เกิมตำแหน่งนี้คงจะเป็น
เพียงพระครูเป็น^{ขึ้น} และภายหลังจึงยกขึ้นเป็นพระราชาคณะ เช่น
เดียวกับตำแหน่งพระทักษิณคณิศร และพระอุตรคณารักษ์ เป็นต้น

พระครูมณฑลเทพมุนี (ปิ่น) มีคุณวุฒิชำนาญในการช่างไม้
ทุกชนิด เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้
บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทและวังท้ายพิบูล ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐
ได้โปรดให้พระครูมณฑลเทพ วัดพนัญเชิง เป็นผู้กำกับการซ่อม
พระครูมณฑลเทพนี้น่าจะเป็นคนเดียวกับพระครูมณฑลเทพมุนี (ปิ่น)
นั่นเอง ดังพระราชพงศาวดารกล่าวไว้

“เมื่อปีมะเส็ง นพศก(๒) ทรงพระราชดำริว่า พระมณฑป
พระพุทธบาทนั้นทำแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก มาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไฟ
ไหม้ม่านและพระมณฑปขึ้นใน การยับเยินไปหลายสิ่ง จึงโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมให้พระยาพิชัยสงคราม(๓) คู่มุขข้างขึ้นไปทำติดง่า
แต่พระมณฑปใหญ่นั้นหาได้เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนและซุ้มไม้ แล้ว

(๑) หนังสือตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์ พิมพ์แจกในงาน
เจ้าพระยาวิชิตวงศวุฒิไกร (ม.ร.ว. คัล สุทัศน์) พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๑
หน้า ๑๘๒

(๒) พ.ศ. ๒๔๐๐

(๓) ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๕ ว่า พระราชสงคราม

โปรดให้พระครูมงคลเทพวัดพระนางเชิงเป็นผู้กำกับดูแลกระทำซ่อมแซมต่อมา

พระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) ได้ก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัด
กัณฑ์ต่อไปนี้ คือ

๑. ปฏิสังขรณ์ซ่อฟ้าใบระกาพระอุโบสถและพระวิหาร
เขียน

๒. สร้างกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง ยาว ๙ วา ซีกกว้าง ๓ วา
มีเฉลียงรอบ สันฐานคล้ายตำหนักเจ้านาย สันนิษฐานว่าเป็น
ตำหนักเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งประทานมาแต่กรุงเทพฯ
(ดรูปที่ ๑๐)

๓. หอไตร เสาทำด้วยเสาหิน ฝาปั้นลายทรงข้าวบิณฑ์
ก้านแย่งปั้นลายรักผสมสมุก ติดซ่อฟ้าใบระกา หอไตรหลังนี้เมื่อ
สมัยพระครูจันทรรัศมี (สอน) มาปกครองวัด ได้รื้อหนึ่งตลิ่งพังเข้า
มาไว้ข้างใน แต่ปัจจุบันปรักหักพังหมดแล้ว

๔. ธรรมาสันนิษบก ๑ หลัง กล่าวกันว่า จำลองแบบมา
จากวัดสุวรรณาการาราม ยาวรี พอบรรจุพระนั่งสวดได้ ๔ รูป
มุขลดประดับซ่อฟ้าใบระกา ถูกไฟไหม้เสียเมื่อประมาณ ๒๕ ปี
มาแล้ว

๕. เมรุยกมณฑปสำหรับเผาศพ ต่อมาได้รื้อมาปลูกไว้ริมทางเดิน ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นทวารวดี

สิ่งก่อสร้างในสมัยนี้

๑. ศาลาโถงสำหรับผู้เผาศพได้พักอาศัย ๑ หลัง จินช้อยเป็นผู้สร้าง ต่อมารื้อเสียแล้ว ปัจจุบันไม่มี

๒. กุฏิ ๒ หลัง พระยาชัยวิชิต (นาค ณ บ่อมเพชร) เมื่อยังเป็นหลวงวิเศษสาส์ และพระยาวิเศษชัยชาญ (อ่อน ณ บ่อมเพชร) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงกรุงศรีบริรักษ์ ได้ร่วมกันสร้างถวายพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า ซึ่งเป็นอาจารย์ของตนไว้คนละหลัง

๓. ศาลาการเปรียญ ยาว ๑๑ วา กว้าง ๖ วา มีเจดีย์ ๒ ชั้น ๑ หลัง สร้างโดยพระครูจันทรรักษ์มี (แสง) เมื่อยังเป็นพระอาจารย์แสงอยู่วัดรอ ร่วมกับพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่าและสัปบุรุษ (ดูรูปที่ ๑๒)

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๒

พระครูจันทรรังษี (เอี่ยม) ชาตภูมิอยู่บ้านปากคลองข้าวสาร ตำบลสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเป็นพระครูเอี่ยมฐานาของพระมงคลเทพมุนี (ปิ่น) ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีอายุและปกครองวัดอยู่ที่ปี

เมื่อพระครูจันทรรังษี (เอี่ยม) มรณภาพแล้ว วัดพนัญเชิง
ว่างพระครูเจ้าอาวาสอยู่นาน ได้มีพระสมุห์เนียม ซึ่งเป็นฐานา
เป็นผู้รักษาการวัดอยู่หลายปี

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๓

พระครูจันทรรังษี นามเดิมสะอาค ชาตินิยมอยู่บ้านกระต็อง
อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเป็นพระปลัด
สะอาคอยู่วัดสุวรรณการาราม เมื่อได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครู
จันทรรังษีแล้ว จึงย้ายมาปกครองวัดพนัญเชิง ไม่ปรากฏอายุ
และปีที่ปกครองวัด

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๔

พระครูจันทรรังษี นามเดิมแสง ชาตินิยมอยู่บ้านตำบลสำเภา
ล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กล่าวว่า
เกิดเมื่อปีชวด เดือนอ้าย วันอาทิตย์ ไม่ปรากฏศักราช^(๑) บิดา

(๑) สันนิษฐานว่าจะเป็นปีชวด ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๓ เพราะกล่าวว่า เมื่อ
อายุ ๑๐ ปี ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อยัง
ทรงผนวชอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
มบขวด ๒ ครั้งคือ พ.ศ. ๒๓๗๑ ครั้งหนึ่ง และ พ.ศ. ๒๓๘๓ ครั้ง
หนึ่ง

ชื้อรอก มารดาชื่อหนู มีอาชีพค้าขาย เมื่ออายุได้ ๗ ปี บิดาส่งให้ไปอยู่กับพระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า วัดพนัญเชิง เรียนหนังสือไทยและหนังสือขอม จนอายุได้ ๑๐ ปี จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปมณฑลอยุธยา ได้สอบสวนความรู้ของสามเณรแสง ทรงพอพระราชหฤทัย ใครจะทรงขอไปไว้ในสำนักด้วย บิดาไม่ยอมถวาย จึงได้พระราชทานกาเกะเยีย^(๑) กับผ้าห่มกัมภีร์ไว้ ครั้นเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพนัญเชิง พระอาจารย์เย็นผู้เฒ่าเป็นพระกรรมวาจาจารย์ จำพรรษาอยู่วัดพนัญเชิง ๒ พรรษา แล้วเดินทางเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์เทศที่กรุงเทพฯ จะเป็นวัดใดและได้ศึกษาอยู่ที่ใดไม่ปรากฏ แล้วกลับมาอยู่วัดพนัญเชิงตามเดิม ได้นิมนต์พระมหาพรหม เปริยญ ๓ ประโยคมาเป็นอาจารย์สอนต่อศึกษาอยู่ประมาณ ๕ พรรษาจึงเลิกเรียนและเริ่มเป็นพระธรรมกถึกต่อไป ระยะนี้ได้ปฏิสังขรณ์วัดรอก ซึ่งร้างอยู่ทางทิศตะวันตก สถาปนาขึ้นใหม่ แล้วไปครองอยู่ เรียกกันว่าพระอาจารย์แสงวัดรอก เมื่อรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาจากพระราชวังบางปะอิน ได้ถวายพระธรรม

(๑) เครื่องสำหรับวางหนังสือใบลาน ทำด้วยไม้แปดอันร้อยไขว้กัน

เทศนา ๑ กัณฑ์ เมื่อพระครูจันทรรังษี (สะอาค) ถึงมรณภาพแล้ว
ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรัศมี ย้ายมาเป็นเจ้า
อาวาสวัดพนัญเชิง และอยู่ปกครองวัดต่อมาจนอายุ ๖๐ ปี จึง
มรณภาพ

เมื่อพระครูจันทรรัศมี (แสง) ปกครองวัดอยู่นั้น ท่านได้
รื้อกุฏิซึ่งเดิมปลูกไว้ไขว้เขวกัน จัดปลูกใหม่เป็นวงสี่เหลี่ยมจตุรัส
ทำให้เรียบร้อยขึ้น

สิ่งก่อสร้างในสมัยนี้

๑. หอสวดมนต์เป็นทรงบันหยา ฝาลูกกรงเหล็ก ๑ หลัง
นางเบาและนายเซิน บุตรชาย เป็นผู้สร้าง ปัจจุบันผุพังแล้ว
๒. ทำเขื่อนกั้นน้ำที่หน้าวัด จีนเฮียกงได้ร่วมกันเรียไร
เป็นท่อนั้น ปัจจุบันพังลงหมดแล้ว

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๕

พระครูจันทรรัศมี นามเดิมพลอย เป็นพระมหาเปรียญ
๓ ประโยค อยู่ในวัดพนัญเชิงนั้น ชาติภูมียู่ตำบลสวนพลู อำเภอ
พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เกิดเมื่อวันจันทร์
ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ บิดาชื่อแดง มารดาชื่อจีน

มีอาชีพค้าขาย เมื่ออายุ ๗ ปี ได้อยู่กับพระครูจันทรรักษ์มี (สอน)^(๑) เมื่อยังเป็นพระใบฎีกาณวัดพนัญเชิง เรียนภาษาไทยจนอายุ ๑๑ ปี ย้ายลงมาเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ศึกษาภาษาบาลีกับพระครูสังฆรักษ์จิตต์ วัดบพิตรพิมุข อายุ ๑๓ ปีได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ได้เดินทางขึ้นมาอุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพนัญเชิง พระอาจารย์เย็นผู้เฒ่า เป็นอุปัชฌายะ พระครูจันทรรักษ์มี (แสง) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูจันทรรักษ์มี (สอน) เมื่อเป็นพระใบฎีกา เป็นอนุสาวนาจารย์ อุปสมบทแล้วกลับไปศึกษาที่วัดบพิตรพิมุขตามเดิม เมื่อบวชได้ ๓ พรรษา ได้เข้าสอบไล่ความรู้ภาษาบาลีในสนามหลวง เป็นเปรียญ ๓ ประโยค แล้วจึงได้ย้ายกลับมาอยู่วัดพนัญเชิง ๖ พรรษา เมื่อพระครูจันทรรักษ์มี (แสง) มรณภาพ จึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรักษ์มี ปกครองวัดพนัญเชิง ๑๓ พรรษาจึงลาสิกขาบท

เมื่อพระครูจันทรรักษ์มี (พลอย) เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดอยู่นั้น ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัด คือ

๑. ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ

๒. ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ซึ่งเกิดเพลิงไหม้

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔

(๑) เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง องค์ที่ ๖

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๖

พระครูจันทรรัศมี นามเดิมสอน ชาติภูมียู่ตำบลสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บิดาชื่อนิ่งห์ มารดาชื่อน้วน มีอาชีพค้าขาย อุปสมบทเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ที่วัดพนัญเชิง เป็นฐานาของพระครูจันทรรัศมี (แสง) มีตำแหน่งเป็นพระใบฎีกา ภายหลังได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูโยคานุกูล แล้วย้ายไปอยู่วัดสุวรรณาการาราม เมื่อพระครูจันทรรัศมี (พลอย) ลาสิกขาบท จึงได้เลื่อนเป็นพระครูจันทรรัศมีย้ายกลับมาครองอยู่วัดพนัญเชิงตามเดิม

เมื่อพระครูจันทรรัศมี (สอน) ครองวัดนั้น ได้ก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัด คือ

๑. ทำรอกสำหรับกันสายน้ำ ๑ รอก
๒. รื้อหอไตรซึ่งพระครูมงคลเทพมุนี (ปิ่น) สร้างไว้ หนีจากตลิ่งพังเข้ามาปลูกข้างใน

สิ่งก่อสร้างอื่น ๆ

๑. เสาเทียนหรุ่นได้ซ่อมศาลาที่ป่าช้า ๒ ห้อง มีเจดีย์รอบสำหรับเป็นที่ปักผู้มาเผาศพ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๗

พระญาณไตรโลก นามเดิมฉาย ชาติภูมียู่ตำบลบ้านธนู อำเภอกุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เกิดวันอังคาร แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเส็ง อุปสมบทเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ณ วัดกระสังข์ และได้ศึกษาภาษาบาลีอยู่กับบิดา ๘ พรรษา ต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูรัตนภิรมย์ ย้ายไปอยู่วัดทองปู อำเภพระนครศรีอยุธยา ๓๐ พรรษา เมื่อพระครูจันทรรักษ์มี (สอน) มรณภาพจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นพระครูจันทรรักษ์มีมาครองวัดพนัญเชิงแทน ภายหลังเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระญาณไตรโลก มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

พระญาณไตรโลก (ฉาย) ได้ก่อสร้างและปฏิสังขรณ์สิ่งสำคัญภายในวัด ดังนี้ คือ

๑. ทำเขื่อนหน้าวัดแทนรอและรอแฉลบ ที่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา ทำไว้แต่เดิม ภายหลังเขื่อนนั้นทานกำลังน้ำไม่ไหว ได้พังลงเป็นตอนๆ เพราะกระแสน้ำเชี่ยวจัด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงรับสั่งให้ขุดแ่งคลองสวนพลูให้กว้างใหญ่ เพื่อช่วยแบ่งสายน้ำให้เบาลง และใช้เรือโป๊ะจ่ายเก่าๆ จมลงกันกระแสน้ำไว้

๒. ย้ายกุฏิใหญ่ ๕ ห้อง (ดูรูปที่ ๑๐) หนึ่งตลิ่งเข้าไปปลูกไว้กลางหมู่กุฏิที่พระครูจันทรรัศมี (แสง) ทำไว้

๓. รื้อหมู่กุฏิซึ่งเดิมปลูกไว้เป็นวงสี่เหลี่ยม จัดปลูกใหม่เป็น ๓ แถว แถวละ ๓ หลัง และสกัดท้ายอีกแถวหนึ่ง ๓ หลัง เหมือนกัน

๔. สร้างกุฏิปั้นหย่า ๒ หลัง อยู่ตรงหน้ากุฏิใหญ่ ๕ ห้อง

๕. ย้ายศาลาการเปรียญเดิม (ดูรูปที่ ๑๒) ซึ่งพระครูจันทรรัศมี (แสง) สร้างไว้เมื่อครั้งอยู่วัดรอบ สมัยพระมงคลเทพมุนี (ปิ่น) ปกครองวัด ไปปลูกไว้ริมกำแพง ตรงบริเวณสนามหลังกุฏิเจ้าอาวาสปัจจุบัน และเปลี่ยนเสาใหม่ทั้งหมด

๖. ซ่อมพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก

๗. สร้างหอไตร

สิ่งก่อสร้างอื่นๆ

๑. กุฏิปั้นหย่า ๑ หลัง สกัดท้ายกุฏิใหม่ สร้างโดยขุนวิเศษและนางบาง

๒. นางเอมอยู่แพหน้าวัด สร้างสะพานน้ำและศาลาน้ำหลังหนึ่ง

๓. จินเซยจอกแพอยู่ที่หัวรอ สร้างสะพานน้ำและศาลา
น้ำ ๒ หลัง และศาลาหิน ๑ หลัง
๔. นางเอมอยู่บ้านตำบลคลังชั้น สร้างกุฏิปั้นยา ๑ หลัง
๕. นางบางสร้างสะพานน้ำและศาลาน้ำหลังคามุงกระ-
เบื้องนอก

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๘

พระเทพวงศาจารย์ นามเดิม แกร นามสกุล ม่วงไทย
นามฉายา สุขโม นามโยมบิดา นายสาค นามโยมมารดา นางอิน
เกิดที่บ้านม่วง ตำบลบ้านยาง หมู่ที่ ๘ อำเภอเสนาห์ จังหวัด
สระบุรี เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีวอก ตรงกับ
วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ในรัชกาลที่ ๕ มีพี่น้องร่วม
สายโลหิตเดียวกัน ๕ คน คือ

๑. นางปลั่ง จิตรสัทธา
๒. นางเปลื้อง (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๓. พระเทพวงศาจารย์ (แกร)
๔. นางเฟื่อน ม่วงไทย (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๕. นายกรี ม่วงไทย

การศึกษา

เมื่อปฐมวัย โยมบิดาได้นำมาฝากไว้ ณ วัดทองปู้ ตำบลบ้านเกาะ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยอยู่กับนายจาด ซึ่งเป็นญาติกัน ในความปกครองของพระครูนิเทศธรรมกถา (รุ่ง) เจ้าอาวาส ได้เล่าเรียนหนังสือไทยมีความรู้สามัญสอบไล่ได้ชั้นประถม ๒ จากโรงเรียนวัดทองปู้ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ อายุ ๑๗ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดพนัญเชิง ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระญาณไตรโลก (ฉาย คงกสุวณฺโณ) ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูจันทรรัศมี เป็นพระอุปัชฌาย์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ อายุ ๒๐ ปี สอบนักธรรมชั้นตรีได้ในสนามหลวง มณฑลอยุธยา

อายุ ๒๑ ปี ได้อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดพนัญเชิง เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะโรง เวลา ๑๓.๓๕ น. โดยพระญาณไตรโลก (ฉาย) วัดพนัญเชิง เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระวันรัต (เซ่ง เขมจารี ป.ธ. ๙) วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้ลงไปศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ ณ

วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร ๒ พรรษา แต่เนื่องจากมีโรคภัย
เบียดเบียนอยู่เนืองๆ ไม่สามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนต่อไปได้ จึง
กลับมาขึ้นอยู่ ณ วัดพนัญเชิงตามเดิม เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ.
๒๔๗๕ ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทองปู้ และต่อมา
เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ จึงได้ย้ายไปดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นพระใบฎีกา ฐานานุกรมของพระญาณ-
ไตรโลก (ฉาย)

พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นพระสมุห์

พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นพระวินัยธร

พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นพระครูประทวนสมณศักดิ์

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ อายุ ๓๘ พรรษา ๑๘

เป็นพระครูโบราณคณิสสร

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ อายุ ๔๖ พรรษา ๒๕

เป็นพระโบราณคณิสสร พระราชาคณะชั้นสามัญ

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ อายุ ๖๔ พรรษา ๔๔

เป็นพระราชาคณะชั้นราช

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ อายุ ๗๐ พรรษา ๕๐
เป็นพระเทพวงศาจารย์ พระราชาคณะชั้นเทพ

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอพระนคร
ศรีอยุธยา

วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นเจ้าคณะอำเภอ
พระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นเจ้าอาวาสวัดทองปู้

วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นพระอุปัชฌาย์

วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นรองเจ้าคณะจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นกรรมการสงฆ์จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ประจำองค์การสาธารณูปการ

วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นเจ้าอาวาสวัดพนัญ-
เชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ลาพักจากหน้าที่เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพราะชราภาพ

การพระศาสนาและงานพิเศษ

เมื่อครั้งอยู่วัดพนัญเชิง ได้เป็นเลขานุการของพระญาณไตรโลก (ฉาย) เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อย้ายไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทองปูกี้ ได้จัดตั้งการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและนักธรรมชั้นปรากฏว่า มีพระภิกษุสามเณรสอบไล่ได้เปรียญและนักธรรมจากสำนักเรียนแห่งนี้เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการตรวจประโยคนักธรรมสนามหลวง เป็นกรรมการศึกษาอุปการะโรงเรียนประชาบาลวัดทองปูกี้ เมื่อย้ายมาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง ก็ได้จัดตั้งการศึกษาปริยัติธรรมขึ้นอีก มีทั้งแผนกบาลีและนักธรรมเป็นปีกแผ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้

การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์

พระเทพวงศาจารย์ ครั้งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทองปูกี้

ได้จัดการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรมให้คง
คืนดีเสมอมา ส่วนใดที่ควรเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลง ที่เห็นว่า
รกรุงรังหรือออก ที่ควรแก้ไขก็แก้ไขให้เข้าระเบียบ เมื่อย้ายมา
ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพนัญเชิง กุฎี เสนาสนะ พระวิหารและ
องค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก (หลวงพ่อโต) อันเป็นปูชนียวัตถุ
ที่สำคัญได้ชำรุดทรุดโทรมลงเป็นอันมาก เพราะว่างเว้นการบูรณะ
ปฏิสังขรณ์มานาน จึงพร้อมด้วย นายวิโรจน์ กมลพันธ์ พระ-
ภิกษุสงฆ์ ข้าราชการพ่อค้าประชาชนทั้งไทยและจีนผู้มีศรัทธาช่วย
กันปฏิสังขรณ์ โดยจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วย
ท่านผู้มีเกียรติทั้งฝ่ายบรรพชิต และคฤหัสถ์ให้เป็นผู้ดำเนินงาน
ได้เริ่มปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นต้นมา งานที่จัดทำมี
ดังนี้

๑. จัดสร้างเขื่อนถาวร ทั้งหินบ่อนกัณมิให้ตลิ่งหน้าวัดพัง
โดยมอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง
๒. จัดสร้างกำแพงแก้ว รอบพระวิหารหลวงพ่อโต
๓. จัดทำซุ้มประตูกำแพงแก้ว รวม ๗ ซุ้ม
๔. ซ่อมองค์พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก (หลวงพ่อโต) ลง
รักปิดทองใหม่ทั้งองค์

๕. ซ่อมแท่นฐาน หมอนอิง กลีบบัว และพัคัยศ ตลอดจน
ทั้งพระอัครสาวกซ้าย-ขวา

๖. ทำรั้วเหล็กกรอบองค์หลวงพ่อโตในพระวิหาร

๗. สร้างถนนคอนกรีตถาวรภายในบริเวณวัดหลายสาย

๘. สร้างศาลาการเปรียญ๑ หลังตามแบบของกรมศิลปากร
ด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ สิ้นจำนวนเงิน
๖๕๕,๗๒๘ บาท

๙. ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๐๗ ได้จัดการย้าย
แนวกุฏิเดิมซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขื่อนหน้าวัด และชำรุดทรุดโทรมมาก
แล้วนั้น ให้ได้แนวกับพระวิหารและศาลาการเปรียญซึ่งสร้างใหม่
เป็นการเปิดบริเวณหน้าวัดให้กว้างขวางและสวยงามยิ่งขึ้น

๑๐. พ.ศ. ๒๕๑๔ จัดการซ่อมปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ
โดยเปลี่ยนกระเบื้องตลอดทั้งซ้อฟ้าใบระกา และกะเทาะฝาผนัง
ฉาบปูนใหม่ ขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการยังไม่แล้วเสร็จ

นอกจากนี้ ยังบริจาคเงินส่วนตัวสร้างโต๊ะเก้าอี้ให้โรงเรียน
วัดโคกหม้อ ๒๐๐ บาท บริจาคสร้างลูกกรงศาลาการเปรียญวัด
บางกะจะ ๒๐๐ บาท

เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐ อายุครบ ๖๐ ปี

สร้างโต๊ะหมู่ลายทอง หมู่ ๙ ไว้ในพระอุโบสถวัดพนัญเชิง ๖ ชุด
เป็นเงิน ๓,๙๐๐ บาท

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ บริจาคเงินสมทบทุน
สร้างพระอุโบสถวัดทองปู้ เป็นพุทธบูชา ๑,๐๐๐ บาท

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ บริจาคเงินสมทบทุนสร้าง
พระอุโบสถวัดทองปู้ ๑,๐๐๐ บาท กับจัดมีเทศน์มหาชาติเป็น
พุทธบูชา รวบรวมเงินสร้างพระอุโบสถวัดทองปู้ เมื่อวันที่ ๑๒
มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ อีก ๑,๐๐๐ บาท

วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ บริจาคเงินสมทบทุน
สร้างพระอุโบสถวัดทองปู้ ๑,๔๐๐ บาท

(รวมเงินสมทบทุนสร้างพระอุโบสถวัดทองปู้ ๔,๔๐๐ บาท)

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ บริจาคเงินสร้างรั้ว
เหล็กล้อมองค์พระพุทธรูปรัตนนายก (หลวงพ่โต) ในพระวิหาร
วัดพนัญเชิง ๑ ซุ้ม เป็นเงิน ๗๐๐ บาท

บริจาคเงินส่วนตัว ๓,๐๐๐ บาท และเงินสร้างเขื่อนหน้า
วัด ๒,๐๐๐ บาท รวม ๕,๐๐๐ บาท ทาสีอาคารโรงเรียนวัด
พนัญเชิง

และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ บริจาคเงินสมทบทุนสร้างศาลา
การเปรียญวัดทองปู้ ๑,๐๐๐.๙๙ บาท

สภาพของวัดทองปูกี้ วัดพนัญเชิงกี้ ที่มีถาวรวัตถุทรง
ความงามและสะอาดเรียบร้อย ก็เพราะอาศัยพระเทพวงศาจารย์
ทำการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ตลอดมา นับว่าท่านเป็นกำลังสำคัญ
ในการนี้เป็นอย่างดียิ่ง

มรณภาพ

พระเทพวงศาจารย์ (แกร สุนนเถระ) อาพาธด้วยโรค
ปอดพิการ ถึงมรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔
ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีกุน เวลา ๐๖.๑๕ น.
สิริอายุได้ ๗๔ พรรษา ๕๔

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๙

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระราชสุวรรณโสภณ (ไทย
การุณโก) เดิมอยู่วัดสุวรรณาการาราม

วัดพนัญเชิงวรวิหาร ในปัจจุบันมีพระภิกษุที่มีสมณศักดิ์
ดังนี้ คือ

๑. พระครูจันทรสุนทรานุคุณ (สิงห์ จิตธมโม) ป.ธ. ๕ น.ธ.
เอก รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนพระปริยัติธรรม
แผนกบาลีแผนใหม่

๒. พระปลัดฟู ธมฺมิโก ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

๓. พระครูวินัยธร (อำนวยการ จิตตปาโล) น.ธ. เอก ผู้ช่วย
เจ้าอาวาส และครูสอนปริยัติธรรมประจำสำนักเรียน

๔. พระครูสังฆรักษ์ กถิร สุทธิลาภ แก้วเกิด น.ธ.เอก
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสและครูสอนปริยัติธรรม ประจำสำนักเรียน

๕. พระมหาแก้ว อหิสโก ป.ธ. ๕ น.ธ. เอก ครูสอน
บาลีและประจำสำนักวัดพนัญเชิง

ปัจจุบันมีพระภิกษุ ๕๓ รูป และสามเณร ๔๒ รูป

ผลประโยชน์ของวัด

วัดพนัญเชิงมีรายได้จากเงินผลประโยชน์ คือ

๑. ผู้ที่มานมัสการสักการบูชาพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก และ
ศาลเจ้าแม่สร้อยคอกหมากประมาณวันละ ๓,๐๐๐ บาท เงินรายได้
นี้นำไปใช้ประโยชน์เพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์วัด

๒. มูลนิธิไตรรัตน์นายก เป็นเงินที่เจ้าคุณเทพวงศาจารย์
(แกร์ สุมโน) ตั้งไว้และประชาชนร่วมบริจาคไว้ วัดอุประสงค์
ของมูลนิธินี้เพื่อบำรุงการศึกษาของวัด ซึ่งใช้จ่ายเกี่ยวกับเรื่อง
ภัตตาหารของพระเณร ค่าอุปกรณ์การศึกษา และบำรุงการศึกษา
ของเด็กนักเรียน.

บรรณานุกรม

๑. ศิลปากร, กรม พงสาวดารเหนือ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔ (พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระ
ยารัตนบัณฑิต (เสงี่ยม สิงหลกะ) ณ สุสาน
หลวงวัดเทพศิรินทราวาส พ.ศ. ๒๔๗๔) ๗๔
หน้า
๒. ศิลปากร, กรม คำให้การชาวกรุงเก่า. คำให้การขุนหลวง
หาวัดและพระราชพงสาวดารกรุงเก่า ฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕ พิมพ์ครั้งที่ ๒,
๔๗๒ หน้า
๓. ศิลปากร, กรม ไทยในจดหมายเหตุเกมเฟอร์. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พานิชคุภผล, ๒๔๘๗ (พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ นายเกลื่อน
ชัยนาม (พระยาอุภัยพิพาक्षा) ณ วัดเทพ
ศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๘๗)
๗๕ หน้า

รูปที่ ๑
วัดพนัญเชิงวรวิหารด้านใต้

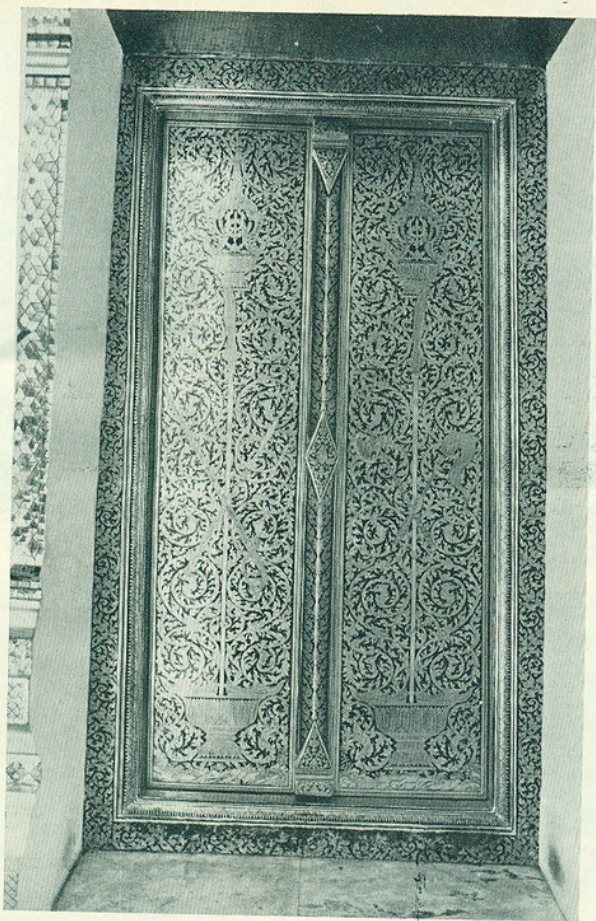
รูปที่ ๒
พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก
หรือหลวงพ่อดโต

รูปที่ ๓
ห้องไว้พระพุทธรูปและพระพิมพ์
ที่ผนังภายในพระวิหารหลวง

รูปที่ ๔
ลายสลักบานประตูพระวิหารหลวง
สมัยอยุธยา

รูปที่ ๕

บานประตูพระอุโบสถ วัดลายสมัรัชกาลที่ ๕
เครื่องหมายราชวงศ์จักรี

รูปที่ ๖
พระประธานในพระอุโบสถ
องค์กลาง
พระพุทธรูปปั้นบนสมัชชุธรรมา

ซ้าย
พระพุทธรูปสำริดสมัยสุโขทัย
พระพุทธรูปปั้นบนสมัชชุธรรมา
พุทธสาวก

ขวา
พระพุทธรูปนากสมัยสุโขทัย
พระพุทธรูปปั้นบนสมัชชุธรรมา
พุทธสาวก

รูปที่ ๑ เสามาพระอุโบสถ

รูปที่ ๒ พระประธานในวิหารเจียน

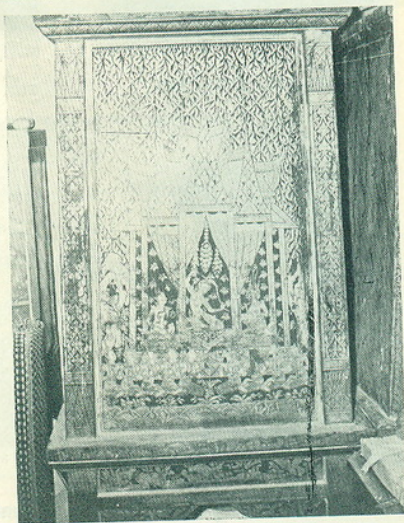

รูปที่ ๓ ศาลเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก

รูปที่ ๑๐

กุฏิใหญ่หน้าห้อง สมัยรัชกาลที่ ๔

รูปที่ ๑๑

ตู้พระธรรมลายรดน้ำ สมัยอยุธยา

รูปที่ ๑๒
ศาลาการเปรียญ
หลังเดิม

รูปที่ ๑๓
ศาลาการเปรียญ
หลังใหม่ เดิม
เป็นทตงวตฺร

รูปที่ ๑๔
พระอุโบสถวัดจอม
หรือวัดสวนพลู
ภายในบริเวณ
สุสานชาวจีน

รูปที่ ๑๕
 เมรุเผาศพ เดิมเป็นบริเวณที่ตั้ง
 วัดมอญ

รูปที่ ๑๖
 โรงเรียนประชาบาลวัดพนัญเชิง
 เดิมเป็นบริเวณที่ตั้งวัดโลก

๔. ศิลปากร, กรม โบราณวัตถุสถานทั่วพระราชอาณาจักร.
 กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล ๒๕๐๐
 (วพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม โปรดให้
 พิมพ์เป็นครั้งแรกในงานฉลอง ๒๕ พุทธศต-
 ววรรษ) ๓๙๓ หน้า
๕. ศิลปากร, กรม จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง
 นรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุง-
 เทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙ (พิมพ์
 ครั้งที่ ๕, ในงานฉาปนกิจศพ นางสาวเรียบ
 วิเศษกุล ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๓๑ ตุลาค-
 ม ๒๕๐๙) ๓๕๐ หน้า
๖. ศิลปากร, กรม ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖๕ พระราช-
 พงสาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ
 (เจิม). กรุงเทพฯ : กองพิมพ์สลากกินแบ่ง
 รัฐบาล, ๒๕๐๖ (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ หลวงสฤษฎีสาราลักษณ์ (เปรม
 ลางกุลเสน) ณ ฉาปนสถานกองทัพบก วัด

โสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙)
๑๕๘ หน้า

๗. ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาล
ที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. เล่ม ๑—
๒. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษา
ภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕๑
และ ๒๗๐ หน้า
๘. ศิลปากร, กรม อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวิ-
นิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับ
ชำระครั้งที่ ๒ และเรื่องศิลปภูมิสถาน
อยุธยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๐๙ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายบุรินทร์ สิมพะลังก์ ท.ม.,ท.ช. ณ เมรุวัด
มกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๐๙)
๙๙ หน้า
๙. ราชบัณฑิตยสถาน อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราช-
บัณฑิตยสถาน. เล่ม ๒,๓ กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗

๑๐. ตรี อมาตยกุล นิทานประวัติศาสตร์ และโบราณคดี.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๔
๕๔๔ หน้า
๑๑. หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวงศา
จารย์ (แกร สุนนเถระ) อดีตเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรี-
อยุธยา วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๑๕ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ข่าวทหารอากาศ, ๒๕๑๕ ๑๙๒ หน้า
๑๒. หนังสืออนุสรณ์วัดพนัญเชิง ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์อำพลพิทยา, ๒๕๑๒ ๓๙ หน้า
๑๓. ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา.
ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. เรื่องนิราศวัดเจ้าฟ้า (หน้า
๒๖๕-๓๐๔) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, พิมพ์
ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๐๕ ๔๔๗ หน้า
๑๔. แดงการณคณะสงฆ์ เล่มที่ ๒๐ ปีที่ พ.ศ. ๒๔๗๕ หน้า ๖๖๙

เงินบริจาคร่วมการกุศลที่ดินพระราชทาน
ของข้าราชการ ลูกจ้าง กรมศิลปากร

๑. สำนักงานเลขานุการกรม	๗๐๐	บาท
๒. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์	๕๗๐	บาท
๓. กองหอสมุดแห่งชาติ	๑,๔๘๕	บาท
๔. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ	๓๔๐	บาท
๕. กองโบราณคดี	๒,๐๑๕	บาท
๖. กองสถาปัตยกรรม	๑,๓๕๐	บาท
๗. กองหัตถศิลป์	๑,๑๓๕	บาท
๘. วิทยาลัยนาฏศิลป์	๓,๑๘๕	บาท
๙. โรงเรียนช่างศิลป์	๑,๐๓๕	บาท
๑๐. กองการสังคีต	๔,๔๔๕	บาท
๑๑. ลูกจ้างประจำ	๑,๐๖๐	บาท
๑๒. ลูกจ้างชั่วคราว	๗๕๐	บาท
รวมเงิน	๑๘,๑๑๐	บาท

ห้างร้านต่างๆ

๑.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด กนกเฟอร์นิเจอร์	๑๐๐	บาท
๒.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด ด. เจริญแสงไทย	๒๐๐	บาท
๓.	องค์การเชอเพลิง	๕๐๐	บาท
๔.	บริษัทสากลภัณฑ์	๓๐๐	บาท
๕.	ร้านสหเรืองกิจ	๒๐	บาท
๖.	บริษัทช่างสิบหมู่	๑๐๐	บาท
๗.	โรงพิมพ์พระจันทร์	๑๐๐	บาท
๘.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด แซ่ฟ้า	๑๐๐	บาท
๙.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวกร	๒๐๐	บาท
๑๐.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสนีย์สรรพกิจ	๒๐๐	บาท
๑๑.	บริษัท สวขสมพล เอ็นจิเนียริง	๔๐๐	บาท
๑๒.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด สัตมเชยงไฮเฟอร์นิเจอร์	๕๐๐	บาท
๑๓.	ห้างหุ้นส่วนจำกัด สวิขการสร้าง	๕๐๐	บาท

รวมเงิน ๓,๒๒๐ บาท

รวมทั้งสิ้น ๒๑,๓๓๐ บาท

